

JŪS GAUNATE

MARIJA DRĖMAITĖ
VILTĖ JANUŠAUSKAITĖ
NOJUS KIZNIS
MATAS ŠIUPŠINSKAS

GYVENAMOJI ARCHITEKTŪRA
LIETUVOJE 1940–1990 METAIS

BUTA

JŪS GAUNATE BUTA

MARIJA DRĒMAITĖ
VILTĖ JANUŠAUSKAITĖ
NOJUS KIZNIS
MATAS ŠIUPŠINSKAS

GYVENAMOJI ARCHITEKTŪRA
LIETUVOJE 1940–1990 METAIS

Marija Drėmaitė, Viltė Janušauskaitė, Nojus Kiznis, Matas Šiupšinskas
Jūs gaunate butą. Gyvenamoji architektūra Lietuvoje 1940–1990 metais
Sudarė Marija Drėmaitė

Kolektyvinė monografija

Recenzentai

Prof. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas)
Prof. dr. Tomas Grunskis (Vilniaus dailės akademija)

Knyga parengta ir išleista vykdant mokslo projektą „Gyvenamoji architektūra sovietų Lietuvoje: tarp masinės ir individualios“ (sutarties Nr. S-MOD-17-21) pagal Lietuvos mokslo tarybos remiamą nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“

Knyga išleista bendradarbiaujant su
Vilniaus universiteto Istorijos fakultetu

Redaktorė Dangė Vitkienė

Korektorė Brigita Kulikovskė

Dizainas Jurga Dovydenaitė

Viršelio dizainas Aurelija Slapšytė

Schemų autorė Radvilė Samackaitė

Leidyklos projektų vadovė Jonė Juchnevičiūtė

Leidyklos redaktorė Ūla Ambrasaitė

Viršelyje panaudota nuotrauka: Rytas Elektrėnuose, XX a. 8 deš.
(fotografas nežinomas, Lietuvos elektrinės / Elektrėnų komplekso archyvas)

© Marija Drėmaitė, Viltė Janušauskaitė, Nojus Kiznis,
Matas Šiupšinskas, Radvilė Samackaitė, 2023
© Leidykla LAPAS, www.leidyklalapas.lt, 2023

Visos teisės saugomos
ISBN 978-609-8198-25-6
Tiražas 1000

Turinys

Pratarmė	7
Įvadas. Sovietinė būsto statyba globaliame XX a. modernizacijos ir urbanizacijos kontekste	9
Marija Drėmaitė	
Prologas. Gyvenamosios architektūros politika ir sprendimai pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu (1940–1941)	19
Marija Drėmaitė	
Privačių namų nacionalizavimas ir būsto tankinimo politika	19
Nauja statyba: darbininkų butų blokai ir darbininkų kolonijos	20
1 skyrius. Gyvenamosios architektūros politika, technologija ir naudotojai sovietų Lietuvoje	33
Marija Drėmaitė	
1.1. Stalininė architektūros doktrina ir gyvenamoji statyba pokariu (1945–1955)	33
1.2. Chruščiovinė reforma ir gyvenamosios statybos industrializacija (1956–1970)	39
1.2.1. Industrializacija, urbanizacija ir regioninis planavimas	39
1.2.2. Nuo kvadratinio metro vienam žmogui iki buto vienai šeimai	42
1.3. Brežnevinė stagnacija, visuomenės susisluoksniavimas ir maištas prieš monotoniją (1971–1985)	49
1.4. Gorbačiovo perestroika ir postmodernistinis gaivalas (1985–1990)	51
2 skyrius. Daugiabutis gyvenamasis namas	55
Marija Drėmaitė	
2.1. Ikiindustrinis pokaris: Daugiabučių namų tipizacija (1945–1955)	55
2.2. Pigiau, daugiau, greičiau: Masinės statybos industrializacija (1956–1990)	68
2.2.1. Stambiaplokščio daugiabučio pradžia. Pirmos kartos serijos (1956–1962)	70
2.2.2. Eksperimentinis projektavimas ir antros kartos serijos (1963–1970)	74
2.2.3. Trečia karta – architektūros įvairovės paieškos (1971–1990)	86
2.3. Netipiniai daugiabučiai – nomenklatūrinis ir žinybinis būstas	120
2.3.1. Partinio elito pagerinto planavimo būstas	120
2.3.2. Kūrybinio elito pagerinto planavimo būstas	124
2.4. Namų statybos kooperatyvai	129

3 skyrius. Mikrorajonas	137
3.1. Mikrorajonas – nauja urbanistinė doktrina	137
Marija Drėmaitė	
3.1.1. Sovietinis mikrorajonas ir pakopinė kultūrinio-buitinio aptarnavimo sistema	138
3.1.2. Nuo uždaro kvartalo iki atviro mikrorajono	140
3.1.3. Žirmūnai D-18 – pirmasis apdovanotas masinės gyvenamosios architektūros mikrorajonas	144
3.1.4. Lazdynai – masinės gyvenamosios architektūros etalonas	146
3.1.5. Gyvenamųjų rajonų kritika ir savitumų paieškos vėlyvajame sovietmetyje	154
3.1.6. Lietuvos eksportas: Ekstrateritoriniai objektai	166
3.2. Kasdienybė mikrorajone: naujakuriai prisijaukina socialistinį modernizmą	171
Viltė Janušauskaitė	
3.2.1. Gauti butą	172
3.2.2. Kraustymasis	173
3.2.3. Brokas	175
3.2.4. Kaimynai	177
3.2.5. Kasdienybė	148
3.2.6. Palyginimai ir vertinimai	179
3.2.7. Laiko distancija	181
4 skyrius. Individualus miesto namas	185
4.1. Individualių namų statyba Lietuvos miestuose (1945–1990)	185
Marija Drėmaitė, Nojus Kiznis	
4.1.1. Ikiindustrinis laikotarpis (1945–1962)	186
4.1.2. Individualios statybos ribojimai (1962–1987)	191
4.1.3. Kolūkinis barokas ir kriminalinis romantizmas: Individualių namų statybos miestuose rehabilitacija (1987–1990)	195
4.2. Individualus namas mieste kaip privilegija	199
Nojus Kiznis	
5 skyrius. Kaimo urbanizacija, kolūkinės gyvenvietės ir kolūkiečių namai	213
Marija Drėmaitė	
5.1. Pirmas kolektyvizacijos etapas (1947–1959)	215
5.2. Agromiestas kaip kolūkinės gyvenvietės etalonas (1960–1971)	219
5.3. Alytnamis – industriniu būdu pagaminto namo pavyzdys	226
5.4. Lietuviško socialistinio kaimo savitumo paieškos (1971–1990)	233

6 skyrius. Kolektyvinių sodų nameliai – privačios statybos galimybė	241
Matas Šiupšinskas	
6.1. Kolektyvinės sodininkystės kūrimosi pradžia	241
6.2. Ankstyvieji sodo nameliai – tvarkos siekis	244
6.3. Įvairovės paieškos	246
6.4. Antrasis būstas	250
6.5. Pažeidimai ir piktnaudžiavimas	253
6.6. Tapatybės konstravimas	256
7 skyrius. Senamiesčių rekonstrukcija, modernizavimas ir pritaikymas būstui	261
Viltė Janušauskaitė	
7.1. Pirmieji pokario dešimtmečiai: griauti, negalima pasigailėti	261
7.2. Kompleksinė kvartalų rekonstrukcija	267
7.3. Būsto tipologija	268
7.3.1. Kapitalinis remontas	268
7.3.2. Tipiniai gyvenamieji pastatai	270
7.3.3. Nauji individualiai suprojektuoti namai	271
7.4. Senamiesčių modernizavimo vertinimai ir tęsinys	274
8 skyrius. (Ne)pripažintas paveldas? Sovietmečio gyvenamosios architektūros vertinimas ir apsauga kultūros paveldo kontekste	277
Viltė Janušauskaitė	
8.1. Sovietinio laikotarpio architektūros vertinimas ir įpaveldinimas Lietuvos SSR	277
8.2. „Nebus tarybinės architektūros, nebus ir sąrašo“: įpaveldinimo procesai	279
8.3. Deklaruotas, bet nesaugomas	280
8.4. (Kultūros paveldo) vertybių perkainojimas po Nepriklausomybės atkūrimo	281
8.5. Šiuolaikinė apsaugos praktika	284
Epilogas	289
Išnašos	292
Šaltiniai	310
Bibliografija	318
Asmenvardžių rodyklė	322

Pratarmė

„Jūs gaunate butą“ – taip vadinosi 1960 m. Lietuvos kino studijos sukurta propagandinė apybraiža apie į naują butą įsikraustančią darbininko šeimą¹. Joje mus domina du žodžiai – „gaunate“ ir „butą“. 1951–1990 m. Lietuvos SSR buvo pastatyta beveik milijonas (983,5 tūkst.) butų, kurių bendras plotas sudarė 54,56 mln. kvadratinį metrų². Iki Lietuvos valstybės atkūrimo 60 proc. visų butų (80 proc. miestuose) buvo valstybės nuosavybė³. Ši statistika leidžia suvokti, kad būsto statybos procesai sovietų Lietuvoje, nors ir įkūniję XX a. urbanizacijos idealus, pirmiausia buvo politinio projekto dalis. Monografijoje siekėme išsiaiškinti, kaip politinis projektas paveikė gyvenamąją aplinką ir kokių rezultatų pasiekė.

Socialinė komunistų utopija aprūpinti visus gyventojus nemokamu valstybiniu butu pavirto į pigiausio būsto varianto – buto daugiabutyje – tiražavimą, kuris ne tik lėmė gyvenamosios aplinkos standartizavimą, bet ir riboję svajones. Susiformavo ir įsitvirtino požiūris, kad gyvenimas mieste siejamas tik su butu, o individualus namas įmanomas tik už miesto – miestelyje, kaime arba kolektyviniame sode. Svajonė gauti butą (ne įsigyti ar nusipirkti, na, gal retkarčiais pasistatydinti) tapo vyraujančia materialiojo gyvenimo dalimi, o buto gavimas – vienu reikšmingiausių gyvenimo įvykių.

Vis dėlto monografijoje norėjome atskleisti ir sovietų Lietuvos gyvenamosios architektūros įvairovę, todėl gilinomės ne tik į aplinkos standartizavimo idėjas, bet ir į joms oponuojančius specialistų (planuotojų, architektų), gyventojų grupių ir pavienių asmenų siekius individualizuoti ir pagerinti būstą. Šio tyrimo ašis – žmonių troškimas turėti (gauti) ir pagerinti būstą, galimybių ribos bei įtampos, susijusios su buto formos reguliavimu ir sunkumais jį įgyjant.

Monografijos autoriai Marija Drėmaitė, Viltė Janušauskaitė, Nojus Kiznis ir Matas Šiupšinskas dėkoja Lietuvos mokslo tarybai, finansavusiai tyrimo projektą ir monografijos leidybą, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto kolegoms ir kolegėms už patarimus ir artimiesiems už palaikymą, taip pat tyrimo asistentėms, tuometinėms VU IF magistrantėms Radvilei Samackaitei, Ernestai Malinauskaitei, Valdai Kulakauskaitei ir Inetai Šuopytei, padėjusioms rinkti ir apdoroti medžiagą. Reiškiame padėką knygos recenzentams prof. dr. Arūnui Streikui ir prof. dr. Tomui Grunskiui už vertingas pastabas. Atskira padėka dizainerėms Jurgai Dovydenaitei ir Aurelijai Slapšytei, sukūrusioms šios knygos formą. Linkime įdomaus ir malonaus skaitymo.

L'architecture d'aujourd'hui

ARCHITECTURE SOVIETIQUE

Современная архитектура 1 1970

Prancūzų šiuolaikinės architektūros žurnalo *L'architecture d'aujourd'hui* versija rusų kalba pradėta leisti 1964 metais. Specialus numeris, skirtas sovietų architektūrai (1970, Nr. 1)

Ivadas.

Sovietinė būsto statyba globaliame XX a. modernizacijos ir urbanizacijos kontekste

Marija Drėmaitė

Masinis būstas kaip XX a. modernizacijos simbolis

Gyvenamųjų namų statyba kaip miestus ir netgi valstybes formuojantis veiksnys tapo aktualia kultūros ir architektūros istorijos tyrėjų tema. Į masinę gyvenamąją statybą žvelgiant globaliai, neišvengiamai išryškėja sociopolitinis šio reiškinių aspektas. Izraelio mokslininkė Yael Allweil knygoje *Tėvynė. Sionizmas kaip apgyvendinimo režimas (Homeland. Zionism as Housing Regime)*¹ tyrusi būsto politiką ir formą kaip Izraelio pilietinės visuomenės (ir valstybės) pagrindą, ilgame istoriniame laikotarpyje išskyrė tokias sąvokas: veiksmas (apgyvendinimas), politika (taisyklių rinkiniai, planai, finansavimo schemas), vertė (žmogaus / pilietinės teisės, identiteto ženklavimas), tipologija (tik keli gyvenamųjų pastatų tipai: bokštas, blokas, vienbutis namas, dvibutis namas ir sublokuoti kotedžai (*row-houses*)), gyvenvietės forma (tipas ir lokacija), erdvė (architektūra ir interjeras), kultūrinis produktas (medijos ir kultūrinių normų propaganda), nekilnojamas turtas (prekė, investicija, išteklius). Šios universalios sąvokos leidžia pažvelgti į būsto temą kaip vieną svarbiausių modernios visuomenės aspektų.

Būsto klausimas paskatino didžiuosius XX a. eksperimentus, formavusius modernistinę architektūrą, jos kanoją ir profesinius pokyčius – architektūrą pradėta suvokti ne kaip grynai meninę kūrybą, o kaip socialines problemas sprendžiančią veiklą. Dar daugiau – XX a. pradžioje

būsto klausimas pradedamas formuluoti kaip politinė užduotis, kuri persikelia į miestų (savivaldybių) ir valstybių lygmenį.

Dvidešimtajam amžiui būdingą tikėjimą racionalaus planavimo galia iš esmės pakeisti socialinę tikrovę bene geriausiai įkūnija garsi Le Corbusier ištarmė: „Architektūra ar revoliucija? Revoliucijos galima išvengti.“² Jos išvengti pasiūlyta sukuriant radikaliai naują GYVENAMĄJĄ architektūrą, turėjusią komfortišku būstu aprūpinti visus ir taip pagerinti visuomenę. Manoma, kad modernus būstas gali išspręsti socialines ir biologines miestų problemas, susiformavusias Europoje per keletą sparčios industrializacijos dešimtmečių nuo XIX a. antros pusės iki Pirmojo pasaulinio karo. Perpildyti miestai, sanitarinių patogumų trūkumas vertė miestų vadovus ir planuotojus ieškoti būdų, kaip greitai, pigiai ir gausiai statyti patogius ir higieniškus butus darbininkams ir kitiems nuolat augančių miestų gyventojams. Higienistai teigė, kad, užtikrinus gerą vėdinimą ir saulės šviesos patekimą, žmogui biologiniu požiūriu gyvenamojo ploto reikia labai mažai.

Struktūrinį ir estetinį minimalaus buto pagrindą suformulavo ir išviešino įtakingiausia XX a. moderniosios architektūros organizacija – Tarptautinis moderniosios architektūros kongresas (*Congrès internationaux d'architecture moderne*, CIAM, 1928–1956), kurio atstovai skelbė, kad ateities visuomenės gerovės pagrindas yra funkcionalus miestų zonavimas (atskirų gyvenamųjų zonų su socialine infrastruktūra statyba želdinių apsuptyje) ir greitai

bei pigiai industriniu būdu gaminami namai su patogiais butais. Jų teigimu, komfortišką „egzistencinį minimumą“ galima užtikrinti net ir nedideliame bute, jei šis yra tinkamai suplanuotas pasitelkiant mokslo žinias. 1929 m. Frankfurte prie Maino surengtame CIAM kongrese, pavadintame „Būstas minimaliam gyvenimui“ (*Die Wohnung für das Existenzminimum*), Europos modernistai aptarė minimalių standartizuotų butų darbininkams statybą. Tokio buto koncepciją straipsnyje „Miesto pramonės darbininkų minimalaus būsto sociologinės prielaidos“ suformulavo architektas Walter Gropius: „Minimalaus būsto programa negali būti išspręsta tiesiog sumažinus įprasto didesnio buto plotą ir kambarių skaičių. Reikalinga visiškai nauja formuluotė, pagrįsta fizinių ir socialinių poreikių žiniomis. Minimalaus būsto problema – nustatyti elementarų žmogui reikalingą erdvės, oro, šviesos ir šilumos minimumą, kad jis galėtų visapusiškai tenkinti savo gyvybinius poreikius.“³ Tikėta, kad mažų butų standartizavimas ir masinė statyba sumažins jų kainą ir leis visiems visuomenės sluoksniams pasiekti aukštesnius gyvenimo, higienos ir buities standartus.

Taigi XX a. 3–4 deš. suformuotus modernaus būsto dizaino ir statybos standartus lėmė politinės, socialinės ir ekonominės priežastys. Paprasto, bet patogaus būsto visiems idėja, kaip egalitarinės modernios urbanizuotos visuomenės poreikio išraiška, lėmė ir paprastus, be puošybos elementų estetinius sprendimus, įgavusius „demokratinio dizaino“ pavadinimą. Tačiau tarpukariu sukurti pavieniai prieinamo būsto pavyzdžiai iš tiesų masiškai pradėti statyti tik po Antrojo pasaulinio karo. Įvairios grandiozinės valstybinės būsto programos Europoje (nepaisant skirtingų politinių režimų) liudija to meto tikėjimą ir pasitikėjimą politikais ir masinės gyvenamosios statybos technologijomis. 1947 m. Švedijos vyriausybė paskelbė aprūpinimo butais programą, kurios kulminacija – „Vieno milijono butų programa“ (1964), žadėjusi per 10 metų pastatyti vieną milijoną butų⁴. Panašius tikslus 1947 m. paskelbė Danijos vyriausybė, siekusi 50 tūkst. butų trūkumą likviduoti naujos Namų ministerijos „[Būsto] Montavimo programa“ (1960)⁵. Prancūzijos vyriausybė pagal 1955–1962 m. programą „Opération Million“ pastatydino keliasdešimt tūkstančių pigių butų Paryžiaus ir Marselio priemiesčiuose⁶. 1964–1970 m. Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas Harold Wilson taip pat žadėjo „technologinės revoliucijos kaitroje“ nukalti naująją Britaniją⁷.

Architektūros istorikai Stefan Muthesius ir Miles Glendinning, nagrinėję daugiabučių namų Didžiojoje Britanijoje 1945–1970 m. paplitimą⁸, akcentavo šį tipą kaip XX a. pokario Europos progresyvios architektūros pavyzdį, simbolizuojantį gerovės valstybės siekį aprūpinti komfortiškais butais visus savo gyventojus. Tyrimas parodė, kad be ryškaus valstybės (ir savivaldybių) įsikišimo tokio masto sistema nebūtų galėjusi susikurti savaime ir būti įgyvendinta tokia apimtimi. Žinoma, Jungtinėje Karalystėje ji nepasiekė sovietinio masto, kadangi buvo orientuota tik į socialinį būstą, bet šlovės dvidešimtmetis yra raiškus susižavėjimo ir lūkesčių, sietų su masine gyvenamąja statyba, įrodymas.

XX a. viduryje masinio būsto idėja apėmė visą Europą ir galiausiai pasaulį, peržengė politinių režimų ir geografinės valstybių ribas. Ne veltui architektūros istorikas Jean-Louis Cohen pasiūlė *Plattenbau* (stambiaplokštį daugiabutį) laikyti XX a. architektūros simboliu, nes būtent tokių pastatų visame pasaulyje buvo pastatyta daugiausia⁹. Tačiau per visą pasaulį nuvilnijusi daugiabučių statybos banga per porą dešimtmečių išblėso ir 8 deš. peraugo į nusivylimą. Pasigirdo kritika dėl būsto standartizavimo ir planavimo anoniminiam asmeniui, vietos tradicijų ignoravimo ir ekologinių problemų – į visas šias temas politinė valdžia reagavo skirtingai. Jei daugelyje Vakarų Europos šalių masinio pobūdžio statybų ilgainiui atsisakyta, tai valstybinio socializmo šalyse ekonomiškumas skatino šią praktiką tęsti iki pačių politinių sistemų žlugimo.

Sovietinės gyvenamosios architektūros tyrimų problematika

Prieinamo būsto klausimas tapo svarbia kairiosios ideologijos dalimi tiek Vakaruose, tiek Rytuose. Bene radikaliausi pasiūlymai buvo būdingi porevoliucinei Rusijai, siekiančiai sukurti naują socialistinį pilietį, būstą ir miestą. Marksistinė ideologija teigė, esą materialinės sąlygos lemia socialinę sąmonę, tad jokioje kitoje politinėje sistemoje valstybė nebuvo taip įtikėjusi architektūros ir architektų socialiniu-transformaciniu vaidmeniu ir tiek daug iš jų nesitikėjo kaip valstybinio socializmo sąlygomis.

Visgi norint suvokti skirtumus tarp pasaulinės ir sovietinės moderniosios gyvenamosios statybos tenka žvelgti giliau, nes iš pirmo žvilgsnio daugelis radikalių gyvenamosios aplinkos pertvarkymo formų ir technologinis entuziazmas Sovietų Sąjungoje buvo identiškas Vakarų (Europos) šiuolaikiškumo sampratai. Dėl to architektūros ir kultūros istorikai, architektūros sociologai ir antropologai visų pirma tiria ne gyvenamosios architektūros formas, bet architektūrinės-urbanistinės aplinkos transformaciją ir politinio režimo siekius pajungti architektūrą socialiniams pokyčiams įgyvendinti.

Daug dėmesio gyvenamajai architektūrai Sovietų Sąjungoje skyręs Mark Mejerovič¹⁰ pirmiausia atkreipia dėmesį į utopinį sovietų valstybės tikslą visus gyventojus aprūpinti nemokamu būstu ir į valstybinės būsto statybos ir paskirstymo sistemos sukūrimą. Sisteminiai dalykai geriausiai atskleidžia skirtumus tarp modernios gyvenamosios aplinkos kūrimo kitose valstybėse ir sovietų šalyje. Pavyzdžiui, ieškant minimalaus būsto standarto įvairius mokslinius skaičiavimus vykdė įvairių šalių specialistai, todėl 1919 m. Rusijos SFSR sveikatos apsaugos liaudies komisariato („Narkomzdrav“) apskaičiuotas minimalus gyvenamasis plotas – 8,25 m² suaugusiam žmogui nebuvo nei radikalus, nei novatoriškas to meto Europos tyrimų kontekste. Radikalus ir drastiškas buvo šios normos taikymas, kuria remiantis vykdyta privačių namų nacionalizacija ir „buržuazijos“ butų sutankinimas, juose apgyvendinant darbininkų šeimas¹¹.

Valstybės skirstomas „nemokamas“ būstas tapo ir žmonių kontrolės įrankiu, o gyvenamųjų teritorijų planavimas Sovietų Sąjungoje – antra svarbiausia urbanistine problema po pramonės išdėstymo, nes aprūpinimas butais ir jų projektavimas buvo pajungtas šalies industrializacijai ir tapo įrankiu žmonėms (laikomiems darbo jėga) stumdyti ir susaistyti su darbo vieta¹². Tai, kad būstas sovietų šalyje buvo ne įsigyjamas už uždirbtas lėšas, bet skirstomas partiniais-administraciniais nurodymais, pavertė jį socialinės kontrolės priemone ir iškreipė jo architektūrinę prigimtį. Normatyvais, taisyklėmis ir nurodymais suvaržytas projektuotojas privalėjo visų pirma pateikti reikalaujamą skaičių kvadratinų metrų gyvenamojo ploto, bet ne *kurti* gyvenamuosius namus ir erdves. Ši būsto statybos ir skirstymo politika nepakito praktiškai visą sovietų imperijos gyvavimo laikotarpį, todėl sovietų gyvenamosios architektūros istorija yra neatsiejama nuo politinio konteksto.

1993 m. publikuotas Blairo A. Ruble straipsnis „Nuo *chruščioių* iki dėžučių“ („From *khruščeby* to *korobki*“)¹³, kurio pavadinime užkoduotas žodžių žaismas – sudurtinis žodis iš *chruščiovka* ir *truščioiba* (iš rusų k. – lūšna), laikomas sovietinės masinės gyvenamosios architektūros tyrimų klasika. Jame atskleidžiama, kaip sovietinėje apgyvendinimo sistemoje buvo diegiamas pigiausias būsto variantas (dalis architektų tikėjo, kad aštuoni standartiniai butų tipai gali patenkinti visus sovietų šalies gyventojų poreikius¹⁴). Autorius kritiškai aptaria politinius uždavinius ir technologinius iššūkius projektuojant pigiausią industriniu būdu pagaminamą namą, gyventojų erdvinį ir socialinį prisitaikymą prie naujų minimalaus buto gabaritų, namudines inovacijas apstatant ir įrengiant butą. Ruble analizuoja su tokiu butu susijusius šeimos gyvenimo būdo pokyčius ir, galiausiai, estetiką, kaip ne patį svarbiausią, bet svarbų dalyką. Tyrimas reikšmingas tuo, kad savo išvadomis, sutelktomis ne į būsto formą, bet į socialistinės visuomenės valdymo aspektus, mokslininkas pagrindžia skirtumus tarp masinės gyvenamosios statybos sovietų pasaulyje ir Vakaruose.

Pirma, sovietinės industrializuotos statybos programos tikslas buvo suteikti butą kiekvienai sovietinei šeimai, o ne sukurti lanksčią būsto rinką, kurioje šeimos galėtų dalyvauti savo noru. Būstas per visą sovietinį laikotarpį išliko sunkiai įgyjama vertybė, o kartą gavę butą sovietiniai piliečiai suprato, kad jį pakeisti arba persikelti į kitą gali ir nebeteikti (blogiausiu atveju valstybinio būsto nuomininkai – didžioji dalis miesto gyventojų – gali būti iškeldinti, jei planuotojai sumanytų ekonomiškiau panaudoti daugiabutį namą). Šis neapibrėžtumas pranoko emocinį pasitenkinimą, kurį suteikdavo atskiro buto gavimas, nes nebuvo galimybės keisti būstą atsižvelgiant į šeimos pokyčius (ne asmuo ar šeima renkasi būstą, bet būstas nulemia šeimos dydį, gyvenimo būdą ir vietą).

Antra, gyvenamųjų rajonų viešosios erdvės ir pačių namų bendrosios patalpos tapo tiesiogine industrializacijos tironijos pasekme. Po 1955 m. atsisakius erdvių ir puošnių bendrų namo patalpų (jėgimų, laiptinių, koridorių) bei aplinkos sutvarkymo (skverų su fontanais) sprendimų, viešoji erdvė buvo dehumanizuota. Masinės statybos rajonuose nesusikūrė bendruomenės, o pavieniai gyventojai ir šeimos sutelkė dėmesį tik į savo butą; nesusiformavo rūpinimosi valdišku turtu – namu ir aplinka – įgūdžiai. Trečia, sovietinės statybos pramonės nelankstumas

neleido kūrybiškai reaguoti į trūkumus, kuriuos pripažino tiek architektai, tiek plačioji visuomenė.

Kiek kitokią prieigą siūlo Steven E. Harris, kuris neatmeta totalitarinės perspektyvos, tačiau sieja gyvenamąją architektūrą su gyvenimo būdo tyrimais¹⁵. Ši istoriografinė tradicija populiarėja kaip nagrinėjanti architektūros bei technologijos vaidmenį formuojant modernų pilietį ir tų piliečių (ne visada laukta) atsaką į siūlomas technologijas ir standartus¹⁶. Harriso knygos *Komunizmas Rytojaus gatvėje (Communism on Tomorrow Street)* centre yra atskiro buto vienai šeimai vaidmuo, simbolizuojantis tranziciją iš stalinizmo į Chruščiovo erą, kurią ne simboliškai, o materialiai patyrė milijonai sovietinių piliečių – nuo 1953 iki 1970 m. sovietų valdžia pastatė 38 mln. 284 tūkst. naujų butų ir namų, į kuriuos įsikėlė 140 mln. 900 tūkst. gyventojų.

Knygoje Harris akcentuoja chruščiovinės reformos pagrindinį rezultatą – atskirą butą vienai šeimai – ir analizuoja jį socialinio elgesio aspektu (buto laukimas eilėse ir jo gavimas), taip pat tiria naujos kaimynų bendruomenės gyvenamuosiuose rajonuose susikūrimą, apsirūpinimą baldais, buto įrengimą ir naują skundų politiką. Harris tyrinėja patį naudotoją ir įveda naujakurius kaip atskirą socialinę grupę. Panašiai kaip ir kultūros sociologė Virág Molnár, tyrinėjusi miestų atstatymą pokario dešimtmečiu ir masinės gyvenamosios architektūros kampanijas valstybinio socializmo šalyse¹⁷, savo knygoje Harris suabejoja nusistovėjusiu totalitariniu pasakojimu apie valdžios nuleistą reformą ir jos įgyvendinimą beveik be visuomenės atsako. Jis akcentuoja būtent naudotojo (buto gavėjo) perspektyvą ir įnašą, tirdamas daugybę į šią kampaniją įsitraukusių veikėjų (*actors*): architektų, inžinierių, statybininkų, fabriku-kombinatų darbininkų, įrangos specialistų, baldininkų, vietos valdžios atstovų, fabriku direktorių, gausią armiją biurokratų (planotojų, ekonomistų, finansininkų, statistikos specialistų) ir kitų, kurie turėjo priimti kasdienes sprendimus vietoje. Pavyzdžiui, naujakuriai, dažnai iki tol nesusidūrę su apdailos ir statybos darbais, tapo namudiniais meistras, žurnalistai ir rašytojai spausdino feljetonus, o kino menininkai kūrė pašiepiančias komedijas. Tokia kultūros antropologijos prieiga – gyvenimo būdo ir gyventojų atsako tyrimai – gerai atskleidžia, kad ne tik politikai bei ekspertai, bet ir naudotojai – butų gyventojai susikūrė neformalias praktikas, siekdami išlaikyti savo gyvenimo (būdo) kontrolę.

Tarp masinės ir individualios – pagrindinis monografijos teorinis klausimas

Apžvelgus istoriografiją pastebėta, kad sovietinė gyvenamoji architektūra yra aktyviai tyrinėjama nuo pat Sovietų Sąjungos žlugimo, tačiau pagrindinis dėmesys skiriamas būtent masinei gyvenamajai statybai, nuošaly paliekant alternatyvius sprendimus. Kur kas mažiau dėmesio tyrėjai skiria tokiai aktualiai temai kaip kaimo urbanizacija ir kolūkietiškas būstas ar individualus namas¹⁸. Tačiau statistika rodo, kad brandžiojo socializmo laikotarpiu Sovietų Sąjungoje stambiaplokštė gyvenamoji statyba sudarė 70 proc. gyvenamojo fondo, o 30 proc. buvo statoma kitais būdais. 1978 m. Lietuvos SSR statybos ministerijos sistemoje maždaug 70 proc. visų gyvenamųjų namų buvo pastatyta iš stambių plokščių, tačiau likę 30 proc. vis dar buvo statomi tradiciniu, neindustriniu būdu. Todėl šios monografijos autoriai siekė ištirti ir tuos trisdešimt procentų, sutelkdami dėmesį į individualių namų architektūrą, masinės gyvenamosios statybos kritiką, regionalizmo suklestėjimą vėlyvuosiu sovietmečiu ir gyvenamosios aplinkos individualizavimo tendencijas. Šios alternatyvos yra įdomios ne tik architektūriškai, bet ir savo socialine prigimtimi, susijusia su išskirtinėmis visuomenės grupėmis ir naudotojų pastangomis individualizuoti gyvenamąją aplinką. Pastariesiems klausimams didžiąją dalį savo antropologinių tyrimų skyrė sovietologė Susan Reid¹⁹ ir architektūros antropologas Victor Buchli²⁰. Šis aspektas yra svarbus ir tyrinėjant Lietuvos situaciją dėl jos išskirtinumo gyvenamosios architektūros srityje sovietiniame kontekste²¹.

Todėl atliekant tyrimą buvo svarbu neprarasti antropologinės gijos ir užčiuopti gyventojų troškimus bei galimybes individualizuoti būstą ir gyvenamąją aplinką, nes skirtumus tarp būsto kokybės ir komforto lėmė skirtingi būsto nuosavybės ir įsigijimo būdai. Remiantis Gregory Andruszo klasikiniu tyrimu²², Sovietų Sąjungoje egzistavo keturios būsto nuosavybės formos: (1) valstybinis komunalinis / municipalinis (nemokamai skirstomas gyventojams pagal laukiančiųjų sąrašus), (2) valstybinis žinybinis (tarnybinis, statomas ir nemokamai skirstomas darbuotojams pagal laukiančiųjų sąrašus), (3) kooperatinis (statomas gyventojų bendrijos su valstybine paskola ir asmeniniais pinigais įnašais), (4) privatus (individuali

statyba)²³. Skirtingos būsto nuosavybės formos neretai lemdavo ir skirtingus būsto tipus – daugiabučius, mažaukščius ar individualius namus.

Visgi, kaip taikliai pastebėjo sociologas Aleksandr Bikbov, skirtingų socialinių klasių materialinę kultūrą Sovietų Sąjungoje rizikinga tyrinėti pasitelkus vakarietišką klasių teoriją – ir todėl, kad oficialiai sovietinė visuomenė buvo beklasė, ir dėl to, kad vakarietiškų klasių analizės sąvokų taikymas ją iškraipo²⁴. Vis dėlto, butų statybos ir paskirstymo skirtumai yra gera terpė pažinti sovietinio būsto įvairovę, kaip atskleidė Daugpilio miesto tyrimas, kurį atliko Michael Gentile ir Örjan Sjöberg²⁵. Šie darbai paskatino ir Lietuvos situaciją nagrinėti atsižvelgiant į nuosavybės tipus.

Nagrinėjant būsto individualizavimo aspektus sovietų Lietuvoje buvo svarbu ištirti architektūros (ne vien estetiniu požiūriu) ir architekto vaidmenį standartizuotos ir tipizuotos gyvenamosios statybos kontekste. Neretai sovietinė gyvenamoji architektūra matoma kaip grynai technologinis procesas, siekiant sukurti pigiausiai pagaminamą namą, kuriame architekto vaidmuo buvo minimalus. Tačiau Philipp Meuser, Dimitrij Zadorin²⁶ ir Nikolaj Erofeev²⁷, nagrinėję stambiaplokštės gyvenamosios architektūros technologijas, atskleidė nemažai „žmogiškųjų faktorių“ ir įtampų tarp specialistų grupių, kūrusių gyvenamųjų namų prototipus. Šie tyrimai paskatino kolektyvinės monografijos autorius skirti daugiau dėmesio SSRS galiojusioms taisyklėms, techniniams normatyvams, reglamentams ir galimybėms adaptuoti ir modifikuoti visasąjunginius standartus Lietuvos SSR. Žvelgiant giliau, už pilkų fasadų tapo įmanoma pamatyti spalvingas profesines ir valdžios įtampas bei vietos specialistų ambicijas siekiant pagerinti gyvenamąją aplinką.

Specialistų, ekspertų įtaką ir santykį su politikais yra akcentavęs ne vienas sovietologas. Pavyzdžiui, Virág Molnár, priešingai iki tol paplitusiai nuomonei, kad viskas buvo politikų reguliuojama iš viršaus, atskleidė įvairialypius ir komplikuočius sprendimų priėmimo būdus ir specialistų įtaką. Šis požiūris artimas „ekspertinės kultūros“ sampratai, pristatytai mokslininkų tyrime apie gana įtakingą specialistų (ypač techninių, kokiais buvo laikomi architektai ir urbanistai) vaidmenį pokarinės modernizacijos procesuose socialistinėje Europoje²⁸. Tiriant sovietų Lietuvos gyvenamąją architektūrą šis požiūris buvo svarbus akcentuojant architektų (specialistų, ekspertų)

individualių sprendimų įtaką individualizuojant gyvenamąją statybą.

Čia remtasi architektūros istoriko Davido Crowley tyrimu, kuriame jis atskleidė įtampą tarp individualaus ir tipinio projektavimo kaip vieną fundamentalių sovietinės architektūros veiksmų, formavusių socialistinio modernizmo (Crowley pasiūlytas socmodernizmo terminas) architektūrą ir skyrusių ją nuo Vakarų modernizmo²⁹. Šios įtampos išryškėjimas jam tapo pagrindu formuluojant koncepciją apie du socmodernizmus pokarinėje sovietų architektūroje: pasak autoriaus, „socmodernizmas 1“ atitiko sovietų lyderio Nikitos Chruščiovo reikalavimus statyti nebrangius, industriniu būdu pagamintus namus ir kitus gyvenamajai infrastruktūrai skirtus pastatus (mokyklas, darželius, parduotuves ir poliklinikas). Architektai šiuo atveju matyti kaip technokratai ir iš jų reikalauta projektuoti ne pastatus, o pastatų tipus, todėl tipinis projektavimas matytas kaip inžinerijos sritis. Individualiai projektuoti tik svarbūs visuomeniniai pastatai, kurie vis dar galėjo vadintis architektūra – šią sritį Crowley vadina „socmodernizmu 2“.

Tokiam požiūriui pritaria architektūros istorikas Richard Anderson, pažymėdamas, kad architekto profesija Chruščiovo industrializacijos laikotarpiu buvo išskirta į dvi sritis: „tuos, kurie užsiėmė serijine gamyba, ir tuos, kurie projektavo unikalius pastatus“³⁰. Įtampa tarp tipinio ir individualaus projektavimo tapo ilgalaikiu sovietinės architektūros požymiu, kurį akcentavo ir estų architektūros istorikas Mart Kalm: „Tipiniai projektai buvo plačiai naudojami jau stalininiu laikotarpiu, tačiau prasidėjus Chruščiovo atšilimui, kai statybos ekonomiškumas pasidarė svarbiausiu architektūros kriterijumi, tipiniai projektai tapo tikra manija. Kuo daugiau valstybė reikalavo tipinių projektų, tuo labiau tai erzino architektus dėl vis griežtesnių apribojimų.“³¹

Šiame kontekste iškyla ne tik kūrybinių ambicijų klausimas, bet ir įtampos tarp centro („Maskvos“) ir nacionalinių respublikų vadovybės, kurį tyrėjai yra įvardiję terminais „institucinis nacionalizmas“³² arba „vietininkiškumas“³³. Tokiais atvejais politikai ir ekspertai dirbdavo išvien, o vietinių politikų pasiekti rezultatai švelnino centro įtaką. Todėl knygoje aktualus tapo nacionalinių respublikų regioninio savitumo ir išskirtinumo siekis Sovietų Sąjungos kontekste.

Šios monografijos autoriams buvo svarbu išryškinti naujus tyrimus, akcentuojančius vėlyvajame sovietmetyje sustiprėjusią masinės gyvenamosios statybos kritiką. Architektūros teoretiko Ákos Moravánszky suburtas projektas-trilogija *East West Central*, skirtas permąstyti XX a. architektūrą Šaltojo karo kontekste, parodė, kad didelę dalį socialistinės architektūros problematikos sudaro būtent gyvenamųjų pastatų tema³⁴. Ypač svarbi trečioji projekto dalis, atskleidžianti 1970-aisiais visoje Europoje išryškėjusį posūkį į regionalizmą ir istorizmą kaip identiteto arba šaknų paieškas. Šis posūkis vedė prie modernistinio projekto kritikos, sukėlusios antimodernizmo ir postmodernizmo bangą. Valstybinio socializmo šalyse didžioji dalis tos kritikos buvo nukreipta būtent į masinę gyvenamąją statybą³⁵.

Sovietinių respublikų regioninių skirtumų architektūroje temą inicijavo Vienos architektūros muziejaus (*Architekturzentrum*) tyrėjai. 2012 m. jie surengė tyrimu grįstą parodą, kurioje išryškino respublikų regioninę specifiką išvengiant Rusijos kaip centro akcentavimo³⁶. Lyginamoji gyvenamosios architektūros analizė atskleidė naujus faktus, regioninius skirtumus ir ypač vietos ekspertų vaidmenį adaptuojant, atmetant arba pakeičiant sąjungines direktyvas namų statybos srityje³⁷. Periferinės istorijos atvėrė galimybę pamatyti įvairius vietinius variantus ir regionines adaptacijas, taip keisdamos nusistovėjusius naratyvus, pavyzdžiui, dekolonizuojant ir dekonstruojant sovietinio būsto kaip vientiso sovietinio palikimo naratyvą³⁸.

Sąlyginai negausioje lietuviškoje istoriografijoje sovietinio laikotarpio gyvenamosios architektūros tyrimai susilaukė dėmesio, tačiau aiškiai galima konstatuoti, kad didžiausias dėmesys yra skiriamas masinei gyvenamajai statybai³⁹. Išsamiau gyvenamosios architektūros įvairovė apžvelgta Marijos Drėmaitės, Vaido Petrulio ir Jūratės Tutlytės kolektyvinėje monografijoje⁴⁰, Baltijos šalių modernizmui skirtose Drėmaitės knygoje⁴¹ ir straipsnyje apie kooperatinių namų statybą⁴². Jaunieji tyrėjai rodo kur kas didesnę susidomėjimą įvairesnės tipologijos objektais – vienučio namo raida⁴³, kolektyvinių sodų nameliais⁴⁴. Tyrimų susilaukia ir sovietinio laikotarpio gyvenamosios architektūros paveldo klausimas⁴⁵.

Šaltinių apžvalga

Monografija parašyta gretinant daugybę įvairiausių šaltinių, tokių kaip archyvuose ir bibliotekose saugomi dokumentai bei to meto spauda ir tyrimų publikacijos, originalūs projektai, pastatų nuotraukos, interviu su projektuotojais ir naudotojais, galiausiai pačių pastatų ir jų aplinkos lauko tyrimai.

Teisiniai dokumentai ir reguliuojančių dokumentų rinkiniai. Pagrindiniai programiniai dokumentai – Sovietų Sąjungos komunistų partijos (SSKP) programos ir suvažiavimų direktyvos, ideologizuojančios buities modernizavimo klausimą, Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (LKP CK) ir Lietuvos sovietų socialistinės respublikos Ministrų Tarybos (LSSR MT), LSSR MT valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto (VSARK), vykdomųjų komitetų įsakymai ir nutarimai, tiesiogiai formavę gyvenamosios architektūros politiką⁴⁶. 1954 m. pradėtos leisti *Statybos normos ir taisyklės* („SNiP“) suteikia informacijos apie techninius parametrus, tiesiogiai veikusius gyvenamųjų namų raidą.

Publikuoti šaltiniai. Sovietų spaudoje publikacijų gyvenamosios statybos tema itin gausu, tačiau jos stokoja analizės arba atspindi ideologizuotą požiūrį. Vis dėlto įvairūs probleminiai straipsniai vėlyvuojau sovietmečiu atspindėjo realias architektūrinės raidos tendencijas ir lokalią problematiką. Profesiniai žurnalai *Архитектура СССР* ir jo respublikinis atitikmuo *Statyba ir architektūra*, pradėtas leisti 1958 m. kaip LSSR MT valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto, Statybos ir statybinių medžiagų pramonės darbininkų profsąjungos Lietuvos respublikinio komiteto ir Lietuvos SSR architektų sąjungos mėnesinis periodinis leidinys (leidžiamas iki šiol), laikytinas pagrindiniu epochos metraščiu.

Sovietiniais metais publikuota nemažai apžvalgų ir praktinio pobūdžio leidinių, skirtų gyvenamajai architektūrai, kurie pretendavo į mokslinį tyrimą, tačiau jų autoriai turėjo paisyti privalomos „tarybinės architektūros pasiekimų“ traktuotės. Ir 1971 m. Eduardo Budreikos⁴⁷, ir 1987 m. Jono Minkevičiaus⁴⁸ sovietų Lietuvos architektūros apžvalgose vyrauja formalus svarbiausių naujų architektūros objektų aprašymas pagal atskiras tipologines grupes. Abi šios publikacijos stokoja dėmesio kontekstui, be to, išspausdintos tik rusų kalba. Kaimo industrializavimas ir urbanizavimas, kolūkių ir naujų kolūkinčių gyvenviečių

kūrimas lėmė esminę kraštovaizdžio kaitą, todėl nemažai mokslininkų šiai temai skyrė dėmesį jau sovietmečiu: etnografiniais sovietinio kaimo tyrimais užsiėmė Izidorius Butkevičius⁴⁹, Jurgis Bučas tyrė tradicinio Lietuvos kaimo kraštovaizdžio kaitą⁵⁰, Alfonsas Basalykas nagrinėjo landšaftinį rajonavimą ir kraštovaizdžių antropogenizaciją⁵¹, į kaimo kraštovaizdžio pagrindinius tvarkymo principus ir pavyzdžius gilinosi architektas Antanas Tauras⁵². Iš šių tyrimų aiškėja materialistinis požiūris į kraštovaizdį kaip žemės ūkio naudmenas, kurias reikia efektyviai tvarkyti ir išnaudoti vadovaujantis moksliniais principais. Propagandinio-šviečiamojo pobūdžio leidiniai buvo skirti naujai urbanistikos ir architektūros ideologijai⁵³ arba modernios gyvensenos sampratai daugiabučiame mieste name⁵⁴, bute⁵⁵, kolūkio gyvenvietėje⁵⁶, kolektyviniame sode⁵⁷ ir individualiame name⁵⁸ diegti. Suprantama, kad toks rašymo būdas leido tyrinėti architektūrą, tačiau esamos žinios akivaizdžiai nebetenkina šiuolaikinio skaitytojo, besidominčio gyvenamąja architektūra kaip procesu sovietų Lietuvoje. Kai kurie tyrėjų duomenys buvo apibendrinti jau nepriklausomoje Lietuvoje⁵⁹.

Atskirą publikuotų šaltinių dalį sudaro daugybė projektų albumų, skirtų įvairiems namų tipams – daugiabučiams, vienučiams, sodo nameliams, – kuriuos leido valstybiniai projektavimo institutai. Pavyzdžiui, *Lietuvos TSR miestų, kvartalų ir mikrorajonų išplanavimo-užstatymo projektų rinkinį*, kurį išleido Valstybinis statybos reikalų komitetas ir jam pavaldus Miestų statybos projektavimo institutas („Miestprojektas“, MSPI), sudaro 7 tomai su 290 Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių, rajoninių bei kurortinių miestų mikrorajonų projektų su planavimo schemomis ir techniniais rodikliais. Tai puikus šaltinis, teikiantis statistinių duomenų apie masinės gyvenamosios architektūros pasiskirstymą, kompozicinių ir funkcinių ypatybių dėsningumus. Vertingais šaltiniais šiandien tyrėjams tampa valstybinių projektavimo institutų ir namų statybos kombinatų bei įmonių informaciniai leidiniai⁶⁰.

Archyviniai šaltiniai. Darbe naudotasi daugybe archyvinų šaltinių – dokumentų, projektų aiškinamųjų raštų, projektų albumų ir pavienių brėžinių. Deja, ši projektinė dokumentacija yra itin nukentėjusi, nes perduodant medžiagą archyvams buvo naikinama didelė dalis nevertinga laikytos sovietinio laikotarpio dokumentacijos. Vilniaus regioniniame valstybės archyve (VRVA) saugomi Kolūkių statybos ir projektavimo instituto (KSPI) dokumentai (f. 1068),

Miestų statybos projektavimo instituto (MSPI) dokumentai (f. 1036), o Kauno regioniniame valstybės archyve (KRVA) – MSPI Kauno filialo fondas R-1702. VRVA taip pat saugoma buvusio Architektūros muziejaus dalinė kolekcija (f. 1171), kurioje yra nemažai su gyvenamąja architektūra susijusios medžiagos (fragmentiški architektų darbų rinkiniai, brėžiniai, planšetai, nuotraukos). Kita 2006 m. uždaryto Architektūros muziejaus fondų dalis pateko į Lietuvos nacionalinį muziejų (LNM), jį irgi buvo peržiūrėta ir panaudota rengiant monografiją. Lietuvos literatūros ir meno archyve (LLMA) saugomas Lietuvos SSR architektų sąjungos fondas (f. 87), kuriame yra nemažai programinių dokumentų, susijusių su gyvenamosios architektūros sprendimais ir analizėmis. Kolūkinčių gyvenviečių ir kaimo gyvenamosios architektūros projektai daugiausia rengti Žemės ūkio statybos projektavimo institute (ŽŪSPI, „Žemprojektas“), tačiau tyrimo metu paaiškėjo, kad ŽŪSPI projektinę medžiagą perėmusi akcinė bendrovė „Žemprojektas“ ją nurašė ir išmetė⁶¹. Nemažai dokumentų, susijusių su regioniniu planavimu ir kolūkių steigimu, išliko Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomame Antano Sniečkaus fonde (f. 16895). Su gyvenamąja statyba susijusių dokumentų ir (foto)grafinės medžiagos likučių taip pat galima rasti regioniniuose archyvuose, krašto ir kraštotyros muziejų kolekcijose. Vis dėlto tenka pripažinti, kad gyvenamosios architektūros projektinė dokumentacija Lietuvos archyvuose saugoma netinkamai ir nesistemiškai, o nemaža jos dalis dėl specifinio pobūdžio apskritai nepateko į valstybinius archyvus, todėl pirminės medžiagos paieška neretai vyko pokalbių su architektais ir namų savininkais metu bei tyrinėjant jų sukauptus asmeninius rinkinius.

Monografijos struktūra

Išnagrinėjus sovietinės gyvenamosios architektūros tyrimų kryptis ir teorines prieigas, šioje monografijoje tiriamas *sociopolitinis lygmuo*, nulėmęs vieningą būsto nuosavybės, skirstymo, išdėstymo ir gamybos sistemą Sovietų Sąjungoje, ir jo recepcija Lietuvoje; *technoekonominis lygmuo*, nulėmęs būsto formą, gabaritus, medžiagas ir gamybos technologijas ir valstybinės gamybinės sistemos organizavimą; ir *architektūrinis lygmuo*, vietinių specialistų ir naudotojų įtaka formuojant gyvenamąją architektūrą Lietuvos SSR.

Politiniai sprendimai lėmė skirtumus projektuojant, statant ir naudojant būstą Sovietų Sąjungoje, todėl tyrimas atliekamas istoriniame kontekste. Pirmiausia apžvelgiamas sistemos organizavimas ir projektai pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941). Vėliau nagrinėjamas atstatomasis (1944–1950) ir naujos ikiindustrialinės statybos (1951–1955) pokario laikotarpis. Industrialinės statybos laikotarpis (1956–1990) skirstomas į du etapus – standarto įdiegimo ir pirmųjų serijų (1956–1970) bei kritikos ir savitumų paieškos (1971–1990). Technoekonominiu ir socioekonominiu požiūriais tyrimas yra suskirstytas į kelių gyvenamosios architektūros tipų detalesnę analizę: daugiabutį, vienbutį, kolūkiečio namą, kolektyvinį sodo namelį ir istorinių miestų gyvenamąjį fondą. Tyrimas užbaigiamas analizuojant sovietinio laikotarpio būsto palikimą paveldo aspektu.

Nepaisant skirtingų politinio valdymo prioritetų ir gyvenamosios architektūros tipų, kai kurie būsto elementai sovietų Lietuvoje išliko nepakitę per visą laikotarpį. Prieš pradėdant analizuoti istorinius etapus ar būsto tipus, būtina paaiškinti svarbiausias sąvokas.

Gyvenamasis plotas. 1919 m. Rusijos SFSR sveikatos apsaugos liaudies komisariatas nustatė minimalaus gyvenamojo ploto dydį asmeniui – 8,25 kvadratinio metro. 1926 m. patvirtinta 9 m² gyvenamojo ploto „sanitarinė norma“ asmeniui buvo pasiekta tik 1960 m. (8,8 m²)⁶², o 1983 m. padidinta iki 12 kvadratinų metrų⁶³. Atkreiptinas dėmesys į savitą sovietų ideologų gyvenamojo ploto skaičiavimą ne butais (kaip įprasta), bet gyvenamojo ploto kvadratiniais metrais. Visas buto plotas (naudingasis, bendras) suskirstytas į gyvenamąjį (kurį sudarė tik gyvenamosios patalpos – bendras kambarys, miegamieji) ir pagalbinį (negyvenamosios patalpos: virtuvė, sanitariniai mazgai, koridoriai, prieškambaris, sandėliukai). Toks skaičiavimas pagrindė „sutankinimo“ politiką, kai vadovaujantis 9 m² norma į erdvius butus buvo įkeliama daugiau gyventojų, ir leido pademonstruoti, kad net apgyvendinus kelias šeimas viename bute sovietinis pilietis yra aprūpinamas gyvenamuoju plotu nepažeidžiant sanitarinių normų (sąmoningai nekreipiant dėmesio į kitų patogumų trūkumą). Tokie ribojimai skatino architektų išradinumą palaipsniui didinant ne gyvenamąjį, o būtent pagalbinį buto plotą. Nuo 1958 iki 1982 m. santykis tarp gyvenamojo ir pagalbinio ploto pakito nuo 83:17 iki 60:40 procentų⁶⁴. Greičiausiai dėl to nuo 1970 m. pradėta skaičiuoti ne naujų namų gyvenamąjį, o bendrą naudingąjį plotą⁶⁵.

Namų tipai. Namų tipų specifika priklausė nuo politinių sprendimų ir ekonominių pajėgumų. Gyvenamieji pastatai skirstyti į mažaaukščius (1–2 aukštų) arba daugiaaukščius (3 ir daugiau aukštų), vienbučius ir daugiabučius. Sovietų Lietuvoje egzistavo 2, 3, 4, 5, 9, 12, 13 ir 16 aukštų daugiabučiai namai. Kadangi daugiaaukštis daugiabutis buvo ekonomiškai naudingiausias būsto tipas, jis sudarė apie 70 proc. naujų statybų, tad vyravo butas daugiabučiame name. 1–2 aukštų individualūs vienbučiai namai pokariu sudarė gana ženklią naujų statybų dalį (virš 30 proc.), tačiau 1958 m. individuali statyba miestuose uždrausta, privačių namų skaičius mažėjo ir vėlyvuojū sovietmečiu nesiekė nė 20 procentų.

Sekcija. Didžiausias daugiabučio namo elementas – laiptų narvelis su aplink laiptų aikštelę išdėstytais keliais butais. Kiekviename aukšte paprastai buvo du, trys arba keturi butai. Daugiaaukščių namų sekcijose visi aukštai paprastai buvo suplanuoti vienodai. Viena prie kitos blokuojamos sekcijos sudarė sekcijinį daugiabutį namą. Sekcijų skaičius name sutampa su laiptinių skaičiumi. Sekcijos gali būti kelių tipų: frontinė, kampinė, kraštinė. Pagal butų skaičių sekcijos žymimos sutartiniais ženklais, pavyzdžiui, F-2-2-2 reiškia, kad sekcija yra frontinė ir joje yra trys dviejų kambarių butai. Nepainioti su sovietmečiu paplitusiu svetainės kambario baldų – sekcija.

Serija. Tipinio projekto variantų sąrašas. Vienos serijos namai galėjo skirtis aukštų ir sekcijų skaičiumi, tačiau buvo statomi naudojant unifikuotus serijos statybinius gaminius.

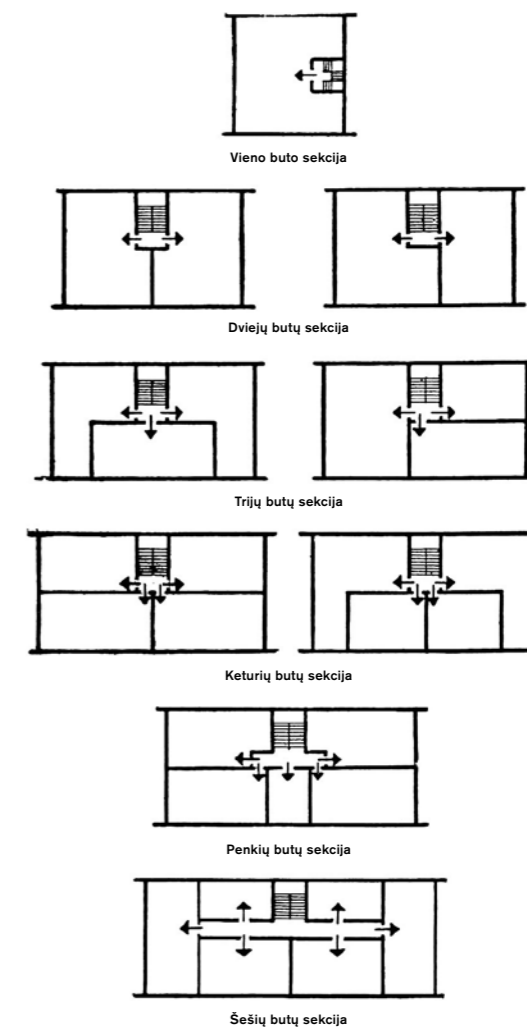
Butas. Sovietų Lietuvoje labiausiai paplitusi būsto forma buvo butas su patogumais. Komunalinius patogumus sudarė centralizuotai tiekimas geriamasis ir karštas vanduo, centrinis šildymas, buitinė kanalizacija, elektra, ryšiai ir kita. Vyravo dviejų kambarių butai. Ekonomiškai, trijų kambarių buto kaina buvo 8–9 proc. žemesnė nei dviejų, tačiau ideologiškai siekta kuo daugiau šeimų aprūpinti atskiru butu su patogumais, todėl priimtas politinis sprendimas daugiausia statyti dviejų kambarių butus. Taip pat remtasi prielaida, kad keturių asmenų šeimai pakanka dviejų kambarių buto. 1958 m. nustatytas mažiausias buto gyvenamasis plotas: 1 kambario buto – 16 (bendras 42) m², dviejų – 22 m², trijų – 30 m² ir keturių – 40 m²; taip pat nustatyta, kad bendras kambarys negali būti mažesnis nei 14 m², miegamasis – 8 m², o virtuvė – 4,5 kvadratinio metro. Remiantis užsienyje taikomomis

minimalaus aukščio normomis ir higienos reikalavimais manyta, kad gyvenamosioms patalpoms pakanka 2,5–2,7 m aukščio, todėl 1958 m. šis normatyvas sumažintas nuo 3 iki 2,5 metro⁶⁶. 1958 m. buvo trys butų tipai: 1, 2 ir 3 kambarių; 1972 m. – 10 tipų, tačiau iki 1988 m. buvo ribojamas vieno buto gyvenamasis plotas – jis negalėjo viršyti 60 kvadratinų metrų. Vieno kambario buto santykinė kaina buvo didžiausia, nes brangiausias moderniaame bute buvo virtuvės ir sanitarinio mazgo blokas, todėl tokių butų statyta mažiausia. Didelėms šeimoms numatytas didžiausias – keturių kambarių – butas. 6 deš. pabaigoje nusistovėjo tokios proporcijos: 2 kambarių butų – 50 proc., 3 kambarių butų – 40 proc., o 1 ir 4 kambarių butų – tik apie 10 procentų⁶⁷. Per visą sovietinį laikotarpį Lietuvoje šis santykis kito nedaug.

Mikrorajonas ir gyvenamasis rajonas. Šie du urbanistiniai dariniai yra sovietinės pakopinės teritorijų ir gyvenviečių planavimo sistemos „regionas – rajonas – teritorinis mikrorajonas – kaimo gyvenvietė“ elementai. Jie skyrėsi dydžiu, bet buvo projektuojami remiantis 1960 m. įdiegta sovietine pakopine kultūrinio-buitinio aptarnavimo sistema. Mikrorajonas (skirtas maždaug 10 tūkst. gyventojų) buvo sudėtinė gyvenamojo rajono (skirto maždaug 40–45 tūkst. gyventojų) dalis, t. y. gyvenamieji rajonai buvo sudaryti iš mikrorajonų. Mikrorajoną sudarė gyvenamieji namai ir juos aptarnaujantys kultūrinio-buitinio aptarnavimo infrastruktūros statiniai, projektuojami pagal tūkstančio gyventojų poreikį: du vaikų darželiai, viena mokykla, sporto infrastruktūra, viena ar dvi maisto parduotuvės ir mikrorajono centras (maisto ir ūkinių prekių parduotuvės, kavinė, valgykla ar restoranas, buitinių paslaugų kombinatas, vaistinė, knygynas, medicinos punktas).

Kolūkis (kolchozas) ir tarybinis ūkis (sovchozas). Sovietinės kolektyvinio ūkininkavimo organizacijos. Kolūkiai buvo steigiami sujungiant mažus ūkelius, o tarybiniai ūkiai dažniausiai buvo steigiami nacionalizuotų didelių ūkių pagrindu.

Statybos normos ir taisyklės (SNiP, Строительные нормы и правила, СНиП) gyvenamiesiems pastatams buvo įdiegtos per 1954–1955 m. statybinę-architektūrinę reformą ir pradėjo galioti 1955 m. sausio 1 d. (SNiP II. B. 10-54). Gyvenamųjų namų, bendrabučių ir viešbučių projektavimo normos įsigaliojo nuo 1958 m. gegužės 1 d. pagal SSKP CK ir SSRS MT 1957 m. liepos 31 d. nutarimą „Apie

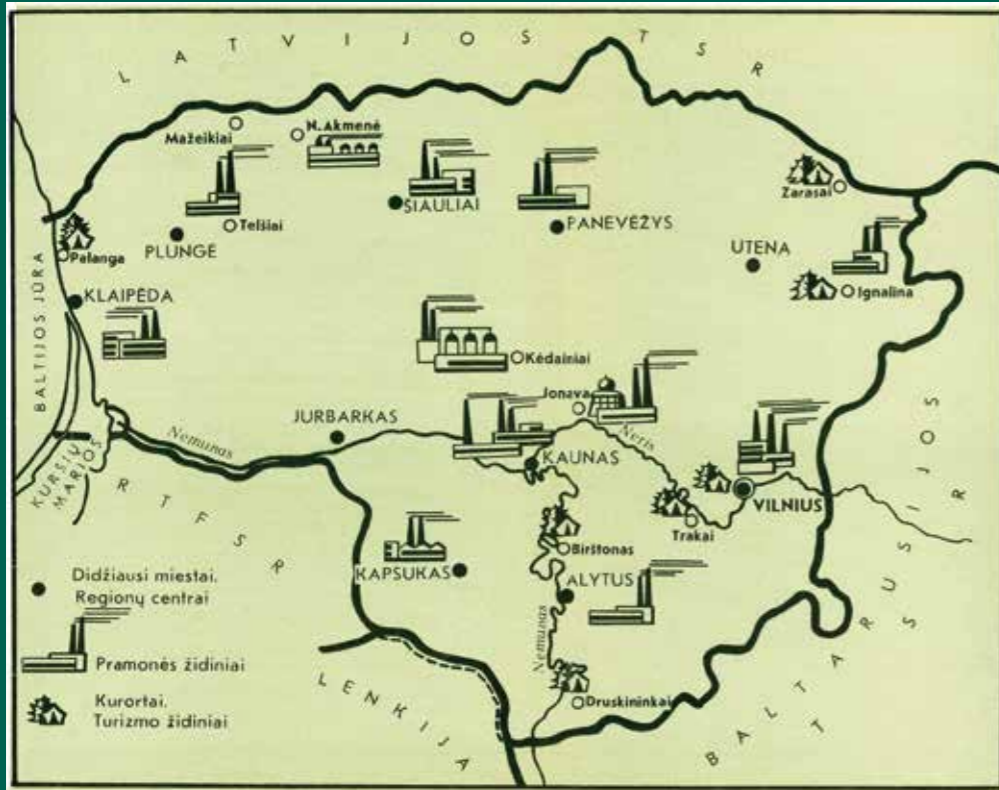
Daugiabučių gyvenamųjų namų sekcijų variantai

gyvenamųjų namų statybos išvystymą SSRS⁶⁸. Normos ir taisyklės (architektų profesiniame žodyne vadintos „snipais“) buvo tvirtinamos SSRS MT lygmeniu, nutarimo forma. Nuo 1955 iki 1991 m. gyvenamajai architektūrai skirtos normos atnaujintos 1962 m. (SNiP-L.1-62), 1971 m. (SNiP-L.1-71) ir 1985 m. (SNiP-2.08.01-85), todėl gyvenamosios architektūros atsinaujinimas buvo itin lėtas.

I skyrius.

Gyvenamosios architektūros politika, technologija ir naudotojai sovietų Lietuvoje

Marija Drėmaitė

Lietuvos SSR žemėlapis su pramonės ir poilsio zonų išdėstymu (M. Šumauskas, *Socialistinė Lietuva*, Vilnius, 1973)

- Kas gi jums nepatinka mūsų spaudoje, kad nenorite joje dirbti?
- Šablonas.
- Aaa... Mat kur taiko individualistas! Viskas per tą jūsų prakeiktą individualizmą. Metas, metas jau išmokti mąstyti kolektyviai.

Józef Mackiewicz, *Kelias į niekur*,
Vilnius: Aidai, 2009, p. 245

1.1. Stalininė architektūros doktrina ir gyvenamoji statyba pokariu (1945–1955)

Pirmą pokario dešimtmetį Lietuvos architektūros istorijoje įprasta skirstyti į du periodus – atstatomąjį ir naujos statybos. Pirmas penkmetis daugiausia buvo skirtas miestų ir būsto (vadinamo gyvenamuoju fondu) atstatymui. Nuo 1950 m. skaičiuojamas antras penkmetis, kai pradėdami projektuoti ir statyti nauji namai, o kolektyvizacijos alinamame kaime – pirmosios pavyzdinės kolūkinės gyvenvietės. Jis tęsėsi iki gyvenamosios statybos industrializacijos, oficialiai pradėtos 1954 m. gruodį. Politiškai visas šis etapas Lietuvos architektūroje įvardijamas stalininės (pagal sovietų lyderio Josifo Stalino valdymo laiką, 1922–1953), arba socrealistinės, architektūros laikotarpiu¹.

Sociopolitinis lygmuo. 1944 m. liepą, kai į Lietuvą sugrįžo Raudonoji armija, sovietai tęsė 1940 m. pradėtus procesus: visuotinį turto nacionalizavimą, nekilnojamojo turto perskirstymą, diegė naujus projektavimo bei estetikos principus. Naujoji architektūros ir statybos sistema buvo prievarta sukurta pagal sąjunginį pavyzdį – pagrindine institucija tapo Architektūros valdyba prie LSSR MT. Svarbesniems architektūros klausimams spręsti buvo sudaryta Architektūros taryba, o prie miestų vyriausiųjų architektų įsteigtos architektūrinės komisijos. Būtent per šias organizacijas ir projektų derinimo įstaigas buvo užsakomi, organizuojami ir kontroliuojami planavimo ir projektavimo darbai, diegiami techniniai projektavimo normatyvai ir taisyklės. Į valdžios postus buvo skiriami komunistų partijai lojalūs lietuvių kilmės specialistai, įgiję specialybę ir darbo praktikos Sovietų Sąjungoje. Vadovauti Architektūros reikalų valdybai LSSR liaudies komisarų taryba paskyrė Leningrade (dab. Sankt Peterburge) mokslus baigusį tuometinį Kuibyševo (dab. Samaros) statybos instituto dėstytoją, lietuvių kilmės architektą Janą Kumpikevičių (sulietuvintas vardas Jonas Kumpis, 1895–1960)².

Architektūros lauko ideologinę kontrolę turėjo užtikrinti Lietuvos architektų integracija į SSRS „architektūrinį gyvenimą“ – 1945 m. SSRS liaudies komisarų tarybos Architektūros reikalų valdybos pastangomis įsteigtas Visasąjunginės architektų sąjungos padalinys – Lietuvos SSR sovietinių architektų sąjunga³.

Šiaulių miesto centro rekonstrukcijos projektas – socrealistinės urbanistikos grynuolis. Aikštė apstatyta daugiabučiais gyvenamaisiais namais, komponuojamais į taisyklingus uždarus kvartalus. Archit. K. Bučas, V. Zubovas, apie 1947 (VRVA, f. 1171, ap. 4, b. 37)

Profesionalių architektų trūkumas Lietuvoje pokariu buvo itin aktualus, kadangi dėl emigracijos ir deportacijos Lietuvoje neliko didžiosios dalies diplomuotų architektų. Architektų poreikis buvo ypač juntamas Vilniuje, tačiau kauniečiai į sostinę nevažiavo – baiminosi represijų, apklausų, nežinios⁴. Pasak 1945 m. sausį sovietinio Vilniaus miesto vyriausioju architektu paskirto Vladislavo Mikučiano⁵, dėl specialistų trūkumo jis pasikvietė buvusius kolegas iš tuometinio Leningrado⁶. Taip Vilniuje susiformavo visiškai nauja architektūrinė terpė, menkai suvokusi istorinio miesto paveldą ir savitumus. Specialistai, kurie pradėjo rengti projektus visai Lietuvai, buvo labai skirtingo išsilavinimo ir profesinės patirties. Tarp jų buvo ir tituluotas italų kilmės rusų architektas Džovani Rippa, baigęs Rusijos dailės akademijos Architektūros fakultetą ir iki karo dirbęs barokinio Peterhofo ansamblio Leningrade vyriausioju architektu⁷, ir gerokai jaunesnis Viktor Anikin, tik 1940 m. baigęs Leningrado komunalinės statybos inžinierių instituto Architektūros fakultetą ir su žmona architektė atsijūstas į Vilnių vadovauti Miestų projektavimo institutui⁸.

Pirmaisiais pokario metais buvo valomi griuvėsiai, atstatomi baziniai infrastruktūros objektai – tiltai, elektros stotys, rekonstruojamas būstas. Miestai privalėjo būti atstatomi pagal Sovietų Sąjungos miestų planavimo ir rekonstrukcijos principus bei metodus, įtvirtintus dar 1935 m. nutarimu dėl Maskvos rekonstrukcijos⁹. Šiame nutarime dominavo techninis-sanitarinis požiūris į miesto „gerbūvį“ (beje, būdingas visai modernistinei urbanistikai) – akcentuotas transporto organizavimas, apželdinimas, architektūrinio ir meninio vaizdo gerinimas¹⁰. Po rekonstrukcijų socialistiniai miestai itin supanašėjo: centruose įrengtos didelės taisyklingos formos aikštės, apsuptytos stambių visuomeninių pastatų, gatvės platinamos atsižvelgiant į transporto poreikius, tvarkomos krantinės, įrenginėjami miesto parkai, gausinamas apželdinimas¹¹.

Iki 1950 m. parengti Panevėžio, Telšių, Zarasų, baigiami Kauno, Klaipėdos, Šiaulių generaliniai planai. Svarbiausia naujovė, įtvirtinta šiuose planuose, – tai funkcinis miesto zonavimas, visų pirma, pramoninių rajonų steigimas ir vystymas miestų pakraščiuose. Augančios pramonės darbuotojams apgyvendinti kompleksiskai pradėta projektuoti gyvenamuosius kvartalus, kuriuose namus statydinosi (finansavo statybą) įvairios pramonės įmonės. Stambesnės įmonės galėjo užsakyti ištisų gyvenamųjų namų kvartalų statybą,

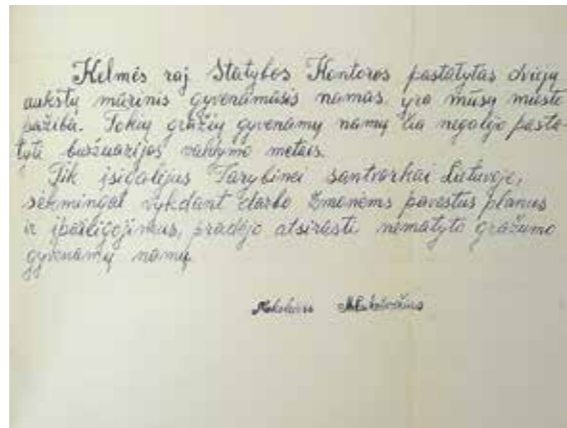
Jono Kumpio propagandinio leidinio *Socialistinė miestų statyba ir architektūra Tarybų Lietuvoje* (1950) viršelis

Propagandinis reportažas spaudoje: Valstybinio projektavimo instituto prie LSSR Ministrų Tarybos architektas Jonas Lapėnas ruošia gyvenamųjų namų „Raudonosios žvaigždės“ kombinato darbininkams projektą (fot. J. Šapiro, *Švyturys*, 1953, Nr. 23)

2 aukštų, 4 butų namas Kelmėje (Pergalės g. 71, tipinį projektą pritaikė archit. N. Tanaševa) 1951 m. geriausiai pastatytų pastatų konkurse buvo pripažintas laureatu (LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 99)

Parodomasis moksleivio „atsiliepimas“ apie pavyzdinį namą Kelmėje, 1951 (LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 99)

taid planuojant pokario miestus jos tapo įtakingiausiais veikėjais, inicijavusiais ir kontroliavusiais gyvenamąją statybą. Gausiausiai buvo statomas būtent žinybinis (tarnybinis) būstas – įvairios pramonės įmonės ir institucijos iš savo lėšų statė gyvenamuosius namus savo darbuotojams. Tai rodo, kad nauja gyvenamoji statyba buvo glaudžiai susijusi su respublikos industrializacijos tikslais.

Technoekonominis lygmuo. Svarbiu žingsniu diegiant naują architektūrinę programą tapo projektavimo darbų centralizavimas ir valstybinė projektavimo sistema. Privati architektūrinė praktika sovietų Lietuvoje buvo panaikinta, o pastatų ir teritorijų planavimo projektus rengė pagal architektūros tipologiją specializuoti valstybiniai projektavimo institutai. Gyvenamosios statybos projektavimas buvo pavestas Architektūros valdybai pavaldžiai įstaigai – Respublikinėms architektūros dirbtuvėms (1945–1952), vėliau jos reorganizuotos ir pervadintos Valstybiniu projektavimo institutu (1952–1955), po reformos perėjo LSSR MT valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pavaldumui ir tapo Projektavimo institutu „Litgiprostroj“ (sulietuvintai „Lietprojektas“, 1955–1957), Miestų statybos projektavimo institutu „Litgiprostroj“ („Lietprojektas“, 1957–1959), Miestų ir kaimų statybos projektavimo institutu (1959–1961) ir galiausiai po 1962 m. reorganizacijos – Miestų statybos projektavimo institutu („Miestprojektas“, MSPI) su centrinio padalinio Vilniuje ir filialais didžiuosiuose Lietuvos miestuose.

Gyvenamųjų namų projektai dar buvo rengiami ir per pirmąją sovietų okupaciją įsteigtime Komunalinio ūkio ministerijai pavaldžiam Komunalinio ūkio projektavimo institute, kurio veikla atnaujinta 1944 metais. 1940 m. rugšėį prie Vietinės pramonės liaudies komisariato Kaune įsteigtas ir 1945 m. atkurtas LSSR pramoninės statybos projektavimo institutas („Pramprojektas“) vykdė pramonės įmonių ir gamybinių zonų, viešųjų pastatų, įvairių inžinerinių komunikacijų planavimo darbus. 1950 m. įsteigtas Žemės ūkio statybos projektavimo institutas išaugo iš 1941 m. įsteigtos projektavimo kontoros „Žemės ūkio statyba“, kurios paskirtis buvo projektuoti kolūkinės gyvenvietės ir gamybinius sektorius. 1946 m. įsteigta 42 metus veikusi LSSR MT pavaldi Statybos ministerija buvo pagrindinė statybos rangos organizacija¹².

Architektūrinis lygmuo. Stalininį laikotarpį ženklina architektūrinis paradoksas – nepaisant galingos urbanistinės modernizacijos programos, estetikoje įvyko retrospektyvinis posūkis neoklasicizmo link (stalininė socrealistinio meno doktrina, 1932–1954¹³). Tiesa, socialistiniam realizmui, ar Stalino ampyrui, kaip mėginta įvardyti šią architektūrą, būdinga neoklasicizmo estetika nėra unikalūs reiškinys. Panaši architektūrinė raiška XX a. 4 deš. totalitarinėse valstybėse (Vokietijoje, Italijoje ir ypač SSRS) tapo vyraujanti¹⁴. Pokario Lietuvą pasiekė ne ankstyvoji, o antroji, pokarinė, socrealizmo architektūros banga. Tuomet Sovietų Sąjungoje dar kartą griežtai pasmerktas

Šakių rajono „Lenino“ kolūkio statybininkų įsipareigojimo lozungas, 1956 (LCVA, 0-080363)

„kosmopolitinis, buržuazinis, pesimistinis Vakarų formalizmas“ (t. y. modernizmas)¹⁵ ir nedviprasmiškai pabrėžti „optimistinio socialistinio realizmo“, dabar jau pervadinto „sovietiniu Pergalės stiliumi“, privalumai. Gyvenamojoje architektūroje jis pasireiškė gausia fasadų lipdybine puošyba ir sustambintomis formomis. Paradoksas tas, kad prabangūs, prestižiniai, gausiai dekoruoti namai gerokai nutolo nuo komunistų propaguotos socialinės lygybės, kurią turėjo įkūnyti gyvenamoji statyba.

1954 m. gruodį kalbėdamas SSRS architektų ir statybininkų suvažiavime Nikita Chruščiovas pripažino SSRS atsilikimą statybos ir architektūros srityje, pasmerkė daug laiko, lėšų ir darbo jėgos reikalaujančią socrealistinę puošybą kaip nesaikingumą ir paskelbė kursą į statybos ir architektūros modernizaciją. Tai tik dar kartą pabrėžia sovietų ideologijai būdingą retorinę galią identiškus reiškinius įvardyti kardinaliai priešingai. Vėlesni nutarimai įteisino socialistinio realizmo architektūros baigtį. Pereinamasis laikotarpis (1954–1959) atspindėjo Sovietų Sąjungai būdingą negebėjimą staiga perorientuoti architektūrinį mąstymą ir pereiti prie politinius sprendimus įkūnijančios industrializuotos surenkamosios architektūros. Lietuvoje iki pat 1960 m. dar buvo realizuojami anksčiau parengti projektai (tiesa, jau be „nesaikingųjų“ puošybinių elementų).

Statistika. Per pokario dešimtmetį (1945–1955) miestuose pastatyta ir atstatyta apie 2 mln. m² (apie 1,4 mln. m² gyvenamojo ploto). Per tą patį laikotarpį kolūkiečiai ir kaimo inteligentija pasistatė 22 tūkst. gyvenamųjų namų¹⁶. Kitur džiaugtasi, kad „miestuose ir darbininkų gyvenvietėse per pokario laikotarpį atiduota eksploatuoti per 3 milijonai kvadratinų metrų gyvenamojo ploto“¹⁷. Statistikos metraštis teigia, kad 1951–1955 m. pastatyta 25 tūkst. butų arba 126 tūkst. m² gyvenamojo ploto¹⁸. Iš tiesų didžiąją dalį naujųjų statybų sudarė individualūs gyvenamieji namai (1960 m. Lietuvoje – net 63 proc. visos naujos gyvenamosios statybos) ir pramonės įmonių statomi žinybiniai daugiabučiai, kurie vargiai sprendė pokario būsto trūkumo problemą.

Propagandinė perspektyvinė pramonės vystymo šiaurės–vakarų regione schema, kurioje Baltijos respublikos Estija, Latvija ir Lietuva sujungiamos į bendrą industrinės plėtros regioną su Baltarusijos SSR (*Mokslas ir technika*, 1971, Nr. 8)

1.2. Chruščiovinė reforma ir gyvenamosios statybos industrializacija (1956–1970)

Laikotarpis po Stalino mirties siejamas su radikaliomis reformomis, tokiomis kaip politinis ir kultūrinis atlydis, ryšių su Vakarais gaivinimas ir, žinoma, masinė gyvenamųjų namų industrializacija, pagimdžiusi penkiaaukštį su mažais butais, žinomą „chruščiovkos“ pavadinimu. Pokyčius gyvenamojoje architektūroje lėmė du veiksniai – atskiro buto vienai šeimai politika ir namų statybos industrializavimas, nustatęs sovietinės gyvenamosios architektūros kryptį ir formą iki pat SSRS žlugimo.

1.2.1. Industrializacija, urbanizacija ir regioninis planavimas

Po Stalino mirties partiniuose sluoksniuose buvo pripažintas SSRS ekonominis atsilikimas, dėl kurio kaltintas per didelis pramonės koncentravimas didžiuosiuose miestuose. Tai prieštaravo pagrindinei ideologinei SSRS vystymo gairei – tolygiai industrializuoti visus šalies regionus. Kaip 1928 m., taip ir Šaltojo karo metais forsotos industrializacijos tikslas Sovietų Sąjungoje buvo ginklavimas, todėl pramonė buvo centralizuota ir pajungta kariniam-pramoniniam kompleksui¹⁹. Industrija tapo ir žmonių mobilizavimo priemone, per įmonę (darbovietę) ir gyvenamąją vietą (darbovietės skiriamą būstą) padedanti manipuluoti darbo jėga ir kontroliuoti urbanizavimo procesus. Pramonė buvo laikoma miestų ir regionų plėtros pagrindu.

1956 m. pradėta masiškai taikyti rajoninio planavimo principus: stabdyti didelių miestų augimą, intensyviau vystyti mažus ir vidutinius miestus ir kurti naujus miestus juose pramonės įmones, o laisvas teritorijas panaudojant gyvenamajai statybai. 1957 m. paskelbta ekonominė reforma – sovietinėse respublikose ir stambiuose SSRS regionuose įsteigti „Sovnarchozai“ (Liaudies ūkio tarybos), atsakingi už pramonės ir statybos vystymą. Tikėtasi, kad teritorinis (vietinis) administravimas paspartins pramonės ir statybos plėtrą. 1960 m. parengus visos SSRS rajoninio planavimo pagrindą didingu pavadinimu „Bendra gamybinių jėgų paskirstymo schema, užtikrinanti kuo efektyvesnę gamtos ir darbo išteklių naudojimą ir visapusišką Sąjungos respublikų ir ekonominių regionų ekonomikos ir

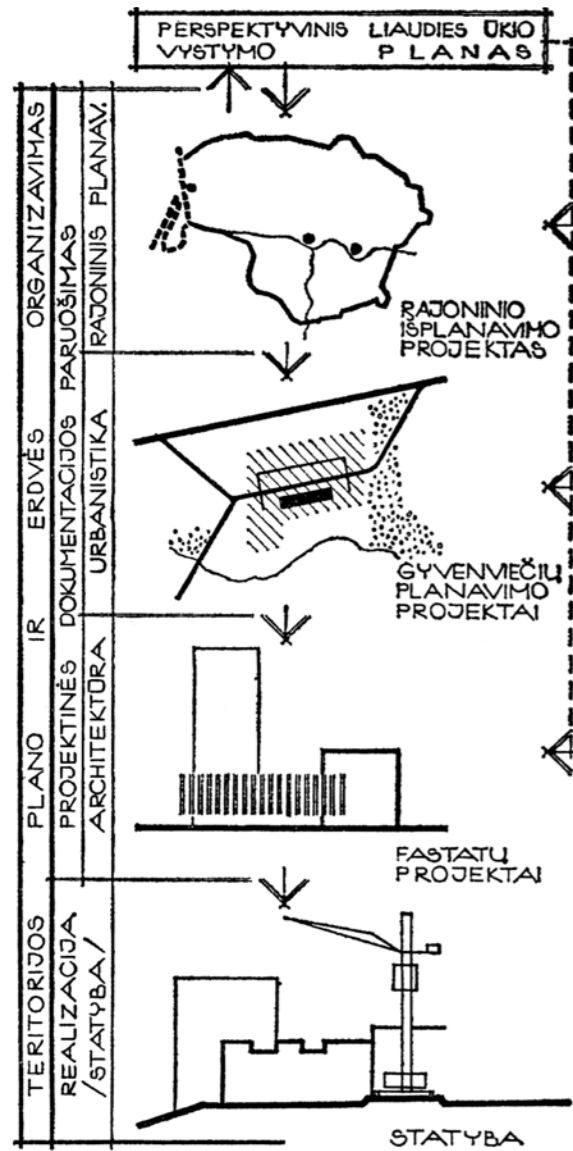
Septynmečio plano logotipas, publikuotas to meto spaudoje

Lietuvos SSR industrializacijos ir urbanizacijos perspektyvinė schema, kurioje išdėstyti regioniniai centrai, nauji regioniniai centrai ir nauji industriniai miestai (*Liaudies ūkis*, 1971, Nr. 2)

Vieningos Lietuvos SSR apgyvendinimo sistemos schema: (1) sostinė, (2) regionų centrai, (3) rajonų centrai, (4) teritorinių mikrorajonų centrai, (5) regionų ribos (K. Šešelgis, *Rajoninio planavimo ir urbanistikos pagrindai*, 1975, p. 60–63)

Kazimiero Šešelgio grupės parengta rajoninio planavimo ryšių su ekonominiu planavimu ir erdvinio teritorijos organizavimu schema (Statyba ir architektūra, 1960, Nr. 5, p. 78)

kultūros plėtrą²⁰, buvo įtvirtinta pakopinė projektavimo tvarka, reikalaujanti, kad bet kuris projektas visų pirma būtų suderintas su bendrąja regionine schema, tada – su rajoninio planavimo projektu, paskui – su gyvenvietės planavimo projektu ir tik tada, pritarus pačiam projektui, būdavo duodamas leidimas statyti.

Reformos mastą liudija ir toks faktas, kad 1959 m. vykusiame SSKP CK XXI suvažiavime šeštojo penkmečio planas buvo nutrauktas likus dvejiems metams iki jo pabaigos ir priimtas naujasis – Septynmečio planas (1959–1965), kuriame ženkliai padidinti industrializacijos ir būsto statybos rodikliai. Šis Septynmečio planas buvo sparčiausias ir intensyviausias modernizacijos etapas Lietuvos istorijoje, kurį lydėjo vietinis technokratinis entuziazmas, susijęs su visuotine elektrifikacija ir svarbiausių pramonės įmonių statyba, naujų miestų statyba ir senųjų plėtra, architektūrinio modernizmo atgimimu ir bendra respublikos modernizacija. Vėliau buvo įvertinta, kad ši trumpa ekonominė-administracinė reforma Lietuvai suteikė sąlyginę ūkio autonomiją, modernizavo pramonę, padidino vietinių planuotojų įtaką ir suformavo čionykščių technokratų elitą. Net ir 1965 m. panaikinus „Sovnarchozus“ (Kosyginio reforma), kai pramonės valdymo gijos vėl sugrįžo į centrinės Maskvos ministerijas, Lietuvos SSR išliko nemažai liaudies ūkio laikotarpiu suformuotų idėjų ir savita „ūkio autonomijos“ nostalgija.

Tam laikotarpiui būdingas kone fanatiškas tikėjimas perspektyvinio planavimo galia – niekada anksčiau ar vėliau nebuvo parengta tiek daug perspektyvinių (raidos, plėtros, vystymo) schemų. Vienas reikšmingiausių LSSR „Sovnarchozo“ įgyvendintų septynmečio projektų buvo Lietuvos SSR teritorinė pertvarka. 1959 m. LSSR miestuose gyveno 1 mln. 45 tūkst. žmonių (39 proc. visų gyventojų), buvo du dideli (Vilnius, Kaunas), trys vidutiniai (Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys) ir šimtas mažų miestų, kurių dauguma buvo rajonų centrai arba miesto tipo gyvenvietės. Sąjunginė „regioninio planavimo“ kryptis suteikė impulsą „krašto tolygaus urbanizavimo idėjai“²¹ ir „vieningai apgyvendinimo sistemai“²². 1959 m. LSSR plano komitetas pavedė parengti naujai statomų pramonės įmonių išdėstymą respublikoje perspektyviniame 20–25 metų laikotarpyje, kuris akivaizdžiai parodo, kad tolygaus urbanizavimo schema buvo paremta sąjungine pramonės plėtros direktyva. Po metų LSSR MT 1960 m. birželio 13 d. nutarimu Nr. 317 „Dėl Lietuvos rajonų išplanavimo

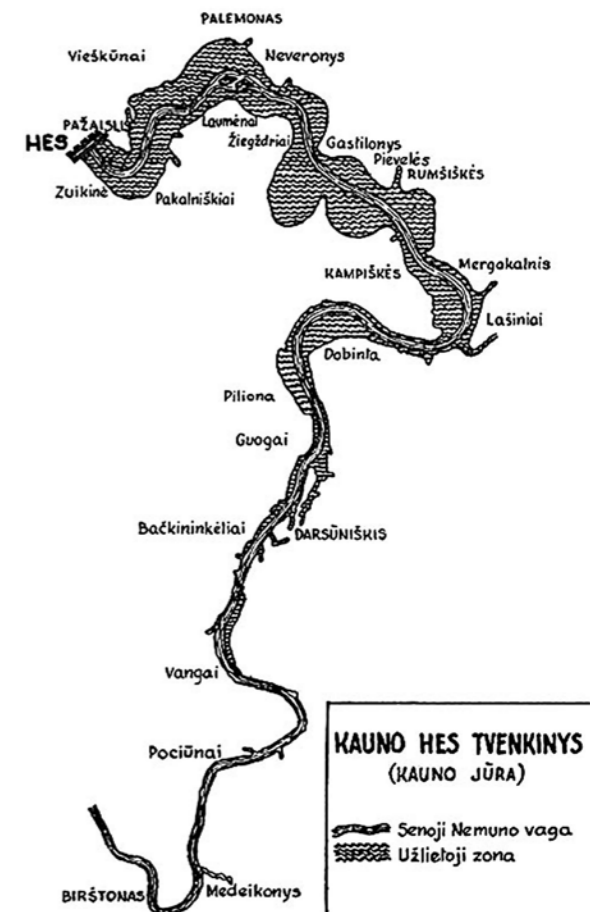

Pirmoji rajoninio planavimo schema buvo sukurta Kauno rajonui planuojant hidroelektrinės (HES) statybą, nes reikėjo išdėstyti naujas gyvenvietes didelėje teritorijoje, kurią turėjo užlieti Nemuno užtvanka (Kauno marios). Kauno hidroelektrinės gyvenamasis kvartalas Kaune, 1956 (fot. Stasys Lukošius, KTU ASI)

projektų ruošimo darbų sutvarkymo“ pavedė VSARK parengti generalinę Lietuvos SSR rajonų išplanavimo schemą ir joje numatyti pagrindines pramonės plėtros ir išdėstymo kryptis, žemės ūkio vystymo ir energetikos ūkio pagrindinių įrengimų išdėstymo kryptis. „Perspektyvinė pramonės išdėstymo ir miestų išvystymo schema“ buvo parengta ir patvirtinta 1964 m. ir joje nurodyta, kur steigti pramonę, statyti gyvenvietes, tiesti kelius, kaip naudoti vandens išteklius ir spręsti kitus krašto urbanizavimo ir žemės ūkio pertvarkymo klausimus iki 1980-ųjų²³.

Pagal šią schemą nuspręsta tolygiai vystyti dešimt regioninių centrų tokiu principu, kad kiekvieno regiono spindulys būtų maždaug 50–60 km, regione būtų 200–600 tūkst. gyventojų, o jo centre – ne mažiau kaip 30–50 tūkst. gyventojų. Manoma, kad „tokio dydžio mieste jau gali veikti teatras, stambūs kultūros namai, sporto salės, bibliotekos, muziejai, kurie būtų regiono gyventojams autotransportu pasiekiami“²⁴. Greta penkių stambių miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio – buvo patvirtinti dar penki vystytini pramonės miestai-regionų centrai: Alytus, Marijampolė (buv. Kapsukas), Utena, Plungė ir Jurbarkas, bei penki papildomi pramonės miestai: Jonava, Kėdainiai, Mažeikiai, Švenčionėliai ir Rokiškis. Kartu nutarta pristabdyti Vilniaus ir Kauno miestų augimą, uždraudžiant naujų pramonės įmonių statybą ir pristabdant esamų įmonių plėtrą. Remiantis planinės ekonomikos uždaviniais, rajoniniai miestai turėjo būti plėtojami juos industrializuojant, pastatant „bent po 3–4 įmones“²⁵.

1960 m. taip pat buvo parengta visos respublikos „Kaimo rajonų planavimo metodika“ (archit. Steponas Stulginskis), pagal kurią Kaimo statybos projektavimo institute 1967 m. sudarytos Lietuvos SSR administracinių

Nemuno upės užtvankos schema Kauno hidroelektrinės statybai

Lietuvos SSR vadovai apžiūri pirmuosius stambiaplokščius surenkamuosius namus Vilniaus Partizanų (dab. Naugarduko) gatvėje. Iš kairės: 2. LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, 4. Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkas Motiejus Šumauskas, 5. LKP CK sekretorius Juozas Maniušis, 1959 (LCVA, 0-075984)

rajonų planavimo schemos²⁶. Lietuvos SSR architektūros ir statybos tyrimų moksliniame institute 1966 m. parengta „Lietuvos SSR rekreacinių rajonų schema“ (archit. Vladas Stauskas, Giedrius Juozas Daniulaitis ir kt.), kurioje pasiūlyta turizmo ir poilsio centrų sistema²⁷. XX a. 7 deš. sukurti daugelio Lietuvos miestų generaliniai planai, kuriuose numatyta aiškiau skirstyti miesto teritorijas į pramonės ir gyvenamąsias zonas, – tai funkcinio zonavimo urbanistikoje kulminacija. Svarbiausia šį uždavinį vykdanči institucija buvo LSSR valstybinis plano komitetas (LSSR „Gosplan“, iki 1978 m. – Valstybinė plano komisija) – planų kontrolę ir administravimą atliekanti institucija, atsakinga už galutinį tikslų bei pagrindinių veiksmų (priemonių) nustatymą, savo veiksmus derinusi su SSRS valstybiniu plano komitetu. Ši visos Lietuvos SSR teritorinė pertvarka, paremta kraštutiniu racionalumu, tapo masinės urbanizacijos pagrindu.

1.2.2. Nuo kvadratinio metro vienam žmogui iki buto vienai šeimai

Šalia industrinių zonų, siekiant apgyvendinti darbo jėgą, turėjo būti kuriamos masinės gyvenamosios teritorijos. Butų trūkumas pokario Sovietų Sąjungoje buvo pasiekęs politinio lygmens krizę, tačiau valstybiniu mastu šis trūkumas buvo pripažintas tik po Stalino mirties. Architektūros istorikas Dmitrij Chmelnickij pirmuoju pokyčių požymiu

laiko 1953 m. rugpjūčio 18 d. (t. y. praėjus penkiems mėnesiams po Stalino mirties) datuotą slaptą komunistų partijos pažymą SSRS MT pirmininko pavaduotojui Lazariui Kaganovičiui apie miestų gyvenamojo fondo būklę 1940–1952 metais. Pažyma įdomi tuo, kad joje paneigiami oficialūs pirmųjų keturių penkmečių būsto statybos duomenys ir atskleidžiama, kad per 30 metų būsto padėtis SSRS smarkiai pablogėjo²⁸. Galima daryti prielaidą, kad būtent šie duomenys tapo pagrindu Chruščiovui aktualizuoti būsto trūkumo problemą. Stalino laikais ji nebuvo nei keliami, nei sprendžiama.

Sociopolitinis lygmuo. Reformos pradžia laikoma Chruščiovo kalba Maskvoje vykusiame Visasąjunginiame statybininkų, architektų ir statybų pramonės darbuotojų pasitarime 1954 m. gruodį, kuriame buvo oficialiai pripažintas būsto trūkumas ir iškeltas statybos atpigimo ir paspartinimo tikslas siekiant kuo greičiau pašalinti gyvenamojo ploto trūkumą²⁹. Taigi stalininės architektūros, kaip reikalaujančios daug laiko, lėšų, rankų darbo ir dėl to nesuderinamos su sovietinių piliečių poreikiais, kritika nuskambėjo gerokai iki 1956 m. SSKP XX suvažiavimo, kuriame buvo pasmerktas Stalino asmens kultas. Tai parodo, kokį mastą buvo pasiekusi būsto trūkumo problema. Politškai reformą įtvirtino 1955 m. rugpjūčio 24 d. priimti keli SSRS MT nutarimai³⁰, tarp jų ir „Dėl valstybinių statybos ir architektūros komitetų sukūrimo sąjunginėse respublikose“³¹, po kurio LSSR MT įsteigė Lietuvos SSR valstybinį statybos ir architektūros reikalų komitetą (VSARK, LSSR „Gosstroj“)³², 1963 m. pervadintą Valstybinių statybos reikalų komitetu (VSRK).

Politinį procesą vainikavo komunistų partijos pažadas kiekvieną šeimą aprūpinti atskiru butu, paskelbtas 1957 m. liepos 31 d. kaip SSKP CK ir SSRS MT nutarimas Nr. 931 „Dėl gyvenamosios statybos SSRS išvystymo“³³. Būtent jame numatyta pagarsėjusi utopinė užduotis per 10–12 metų likviduoti butų trūkumą visoje šalyje. Būsto statybos pažadai turėjo ir simbolinę prasmę – jie buvo tiesiogiai siejami su komunizmo statyba ir materialiniu žmonių aprūpinimu siekiant socialistinio gyvenimo būdo pergales prieš kapitalistinį (pagarsėjusios Chruščiovo lenktynės su JAV „pavyti ir aplenkti Ameriką“³⁴). Šie lūkesčiai mobilizavo visuomenę ir tai leido Chruščiovui 1961 m. naujoje komunistų partijos programoje³⁵ pateikti konkretesnius pažadus – kad 1980 m. SSRS pastatys komunizmą. Kitaip tariant, skirtingai nei stalininis teroras,

Chruščiovas komunizmą ir materialiai aprūpintą beklaušę visuomenę pasiekti žadėjo taikiomis technologinėmis priemonėmis – išspręsdamas butų klausimą.

Ryškiausias pokytis lyginant chruščiovinę būsto programą su stalinine buvo atskiro buto vienai šeimai akcentavimas kaip esminis sovietinės masinės gyvenamosios statybos ideologinis ir architektūrinis imperatyvas. Stalininio laikotarpio butų projektai, sudarę sąlygas viename bute apgyvendinti po kelias šeimas, buvo sukritikuoti ir iškeltas uždavinys naujuose namuose projektuoti tokius butus, kuriuose galėtų gyventi tik viena 2–5 asmenų šeima. Reaguojant į tai ir Lietuvoje 1957 m. pasirodė programinis architekto Antano Tauro straipsnis, ideologiškai pagrindžiantis minimalaus buto vienai šeimai privalumus ir pasmerkiantis ankstesnį butų planavimą:

*Ligšiolinėje praktikoje naudojami tipiniai butai buvo suprojektuoti atsižvelgiant į galimybę apgyvendinti juos kelioms šeimoms. Todėl juose suprojektuoti izoliuoti kambariai, o susisiekimui skirti koridoriai užima didelį plotą, kas mažina butų ekonomiškumą ir blogina eksploataciją. Normaliai gyventi ir ilsėtis šeima gali tik atskirame bute. Kad būtų galima artimiausiais metais kiekvieną šeimą, apgyvendinamą naujuose namuose, aprūpinti atskiru butu, reikia smarkiai atpiginti butų statybą. Reikia žymiai sumažinti buto statybinę kubatūrą, sumažinant buto plotą, susisiekimui skirtas patalpas (laiptų narvelius, koridorius, praėjimus) ir patalpų aukštį. 1955 m. pastatytuose keturių ir penkių aukštų namuose įrengta 900 butų, turinčių vidutiniškai 39 m² gyvenamojo ploto. Jei vieno buto vidutinis plotas būtų sumažintas iki 27 m² ir butai būtų racionaliai išplanuoti, būtų galima pastatyti bent pusantro karto daugiau butų. Tokio tipo butai paprastai vadinami mažametražiniais. Atsižvelgiant į mažą butų apimtį, tikslingiausia juos komponuoti sekcijomis, susidedančiomis iš keturių butų.*³⁶

Technoekonominis lygmuo. 1956 m. SSKP CK XX suvažiavimas ne tik ženklino destalinizacijos pradžią, bet ir patvirtino šeštojo penkmečio planą (1956–1960), kuriame numatyta per penkerius metus pastatyti 205 mln. m² gyvenamojo ploto. Po 1957 m. nutarimo planas padidintas iki 215 mln. m², o 1959 m. priimtame Septynmečio plane (1959–1965) būsto statybos rodikliai padidinti dar kartą: „Per septynerius metus miestuose, darbininkų gyvenvietėse <...> pastatysime gyvenamuosius namus, kurių bendras plotas sieks 650–660 mln. m², t. y. apie 15 mln. butų. Be to, 7 mln. būstų, pasinaudojant valstybės kreditu, bus pastatyta kaimuose, pasitelkus kolūkiečius ir inteligentiją.“³⁷

Lietuvos SSR vadovai Parodų rūmuose Vilniuje apžiūri Vokietijos Demokratinės Respublikos parodą „Dvidešimt metų socializmo statybai Erfurto apygardoje“. Centre – LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, 1969 (fot. K. Liubšys, LCVA, 0-050434)

Tikėtasi, kad būsto trūkumo problemą išspręstų statybos industrializacija – buto mažinimo, piginimo ir gamybos supramoninimo sprendimai. Masiškai supramoninti gyvenamųjų namų statybą buvo galima tik organizavus surenkamųjų statybinių konstrukcijų bei detalių gamybą ir sukūrus statybinių medžiagų pramonę su galinga statybine technika. Surenkamosios detalės ir gaminiai turėjo būti unifikuoti, t. y. tikti įvairių tipų namams. Norint industrializuoti gamybą, teko įgyvendinti naujus projektavimo, statybos darbų organizavimo bei vykdymo metodus. Lygiagrečiai reikėjo išvystyti surenkamųjų betoninių, gelžbetoninių ir keraminių gaminių pramonę, gaminti kiek galima didesnių gabaritų surenkamąsias detales, mechanizuoti visas darbo rūšis ir organizuoti didelių detalių pervežimo techniką ir statybinius kranus.

Tokio masto tikslams pasiekti teko iš esmės reformuoti SSRS statybų valdymo ir vykdymo sistemą. Politines užduotis vis dar formavo SSKP CK, o jas įgyvendino SSRS MT ir jai pavaldus Valstybinis statybos ir architektūros komitetas (SSRS „Gosstroj“). Pastarasis per sau pavaldų Valstybinį civilinės ir gyvenamosios statybos reikalų komitetą („Gosgraždanstroj“) formavo gyvenamosios statybos normas ir taisykles („SnIP“), kuriomis vadovaudamasis jam pavaldus Centrinis gyvenamosios architektūros mokslinių tyrimų ir eksperimentinio projektavimo institutas („CNIIEP Žiliščia“), bendradarbiaudamas su Centrinu

Pirmasis stambiaplokščių namų kvartalas Vilniuje, Partizanų (dab. Naugarduko) g. (fot. I. Fišeris, Švyturys, 1961, Nr. 14)

mokslinių tyrimų ir projektavimo institutu („CNIIP“), rengė tipinius gyvenamųjų namų projektus ir projektų serijas. Savo ruožtu respublikų Ministrų Taryboms pavaldūs Valstybiniai statybos ir architektūros reikalų komitetai (VSARK) šias tipinių projektų serijas nukreipdavo sau pavaldiems projektavimo institutams (Lietuvos atveju tai buvo Miestų statybos projektavimo institutas). Technologinius pokyčius statybų pramonėje įtvirtino SSKP CK ir SSRS MT nutarimai „Dėl surenkamųjų statybinių gelžbetonio konstrukcijų ir detalių gamybos išvystymo“ (1954 m. rugpjūčio 20 d.)³⁸ ir „Dėl statybų tolesnio industrializavimo, kokybės gerinimo ir kainos sumažinimo priemonių“ (1955 m. rugpjūčio 23 d.)³⁹.

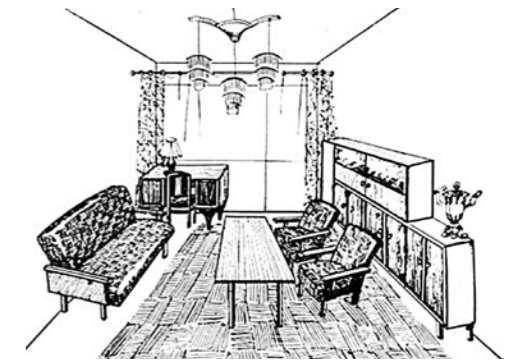
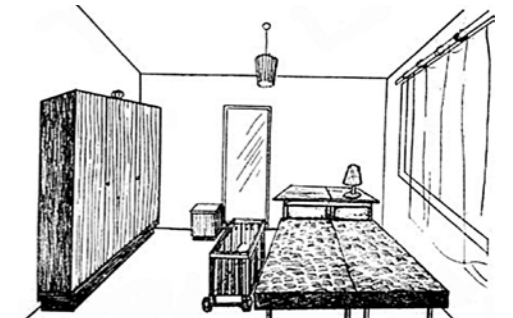
Pokyčių sparta vertė SSRS projektuotojus skolintis jau pasiteisinusius Vakarų Europos šalių technologinius sprendimus. 1954 m. Chruščiovo iniciatyva į Prancūziją buvo išsiųsti ekspertai, kurie išstudijavo surenkamųjų gelžbetonio plokščių namų technologijas ir pasiūlė įsigyti 1948 m. patentuotą „Raymond Camus & Cie“ stambiaplokščių surenkamųjų namų gamybos sistemą kaip tinkamiausią pritaikyti SSRS⁴⁰. Kodėl būtent „Camus“? Po karo 1948–1950 m. atstatant Havro miestą buvo sukurtos trys naujos surenkamųjų namų statybos sistemos: „Ottin“, „ETM“ ir „Camus“. Visiškai industrializuotas „Camus“ procesas buvo pirmoji surenkamųjų elementų namų sistema, kuriai įgyvendinti reikėjo tik trijų priemonių: gelžbetonio

Naujausio ir jauniausio Lietuvos SSR miesto – Elektrėnų vaizdas iš oro, 1964 (Lietuvos elektrinės / Elektrėnų komplekso archyvas)

Architektai Kazimieras Bučas, Vytautas Balčiūnas ir Birutė Kasperavičienė prie Elektrėnų maketo, 1965 (fot. A. Šarkis, LCVA, 0-032062)

Elektrėnų naujakurio tipinis butas ir jo apstatymas (A. Daniliauskas, Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra, 1978)

Žirmūnų gyvenamasis rajonas Vilniuje, 1969 (LYA, 16895, ap. 1, b. 49)

elementų gamyklos, autotransporto parko ir statybų aikštelės įrangos. Visi elementai buvo kruopščiai detalizuoti, tad jiems surinkti nebuvo reikalingi kvalifikuoti statybininkai, o statybinė technika – transporteriai ir kranai – taupė laiką, lėšas ir medžiagas.

SSRS „Gosstroj“ įsigijo „Camus“ licenciją, tačiau tiesiogiai šios sistemos fabrikus pastatė tik Taškente ir Baku, nes Maskvos ir Leningrado projektavimo institutų inžinieriai 1947–1951 m. ir patys nemažai eksperimentavo kurdami surenkamųjų gyvenamųjų namų statybos sistemas (beje, vadovaujami tuometinio komunistų partijos Maskvos miesto skyriaus vadovo Chruščiovo). Didžiausia konkurencija vyko tarp dviejų Maskvos institutų inžinierių

Vitalijaus Lagutenko (serija K-7) ir Nikolajaus Rozanovo, kuris „Camus“ pagrindu suprojektavo surenkamųjų stambiaplokščių namų seriją I-464⁴¹. 1956 m. surengus visąsąjunginį gyvenamųjų namų konkursą ir po jo priėmus sprendimą, kad I-464 yra perspektyviausia technologija aprūpinimo būstu planui įgyvendinti, 1959 m. „Gosstroj“ nurodė pastatyti 173 gyvenamųjų namų statybos gamyklas visoje SSRS teritorijoje, o 1963 m. jau veikė daugiau kaip 200 gamyklų, kuriose buvo gaminama ši serija⁴². Taip 6 deš. pabaigoje visa sovietinė statybos pramonė buvo pertvarkyta į vientisą stambiaplokščių namų gamybos iš standartinių elementų sistemą („KPD“⁴³), kuri buvo praktikuojama iki pat SSRS žlugimo 1991-aisiais.

Miestų statybos projektavimo institutas Vilniuje, archit. E. Chlomauskas, 1961 (*Naujoji tarybų Lietuvos architektūra*, 1964, p. 20)

Miestų statybos projektavimo instituto Kauno filialo pastato projektas, archit. A. Sprindys (*Švyturys*, 1969, Nr. 17)

Lietuvoje įgyvendindami šią programą LKP CK ir LSSR MT priėmė respublikinį nutarimą „Apie priemones gyvenamųjų namų statybai vystyti Lietuvos SSR“ ir sudarė šeštojo penkmečio (1956–1960) gyvenamųjų namų statybos ir statybinių medžiagų gamybos planą. Respublikai pavesta pastatyti 1,2 mln. m² bendrojo (850 tūkst. m² gyvenamojo) ploto arba 41 tūkst. butų valstybės lėšomis ir 18 tūkst. butų individualių statytojų lėšomis ir įmonių darbininkų bei tarnautojų jėgomis. Planuota, kad beveik 60 tūkst. šeimų (neskaitant kolūkiečių statybų) turi gauti naujus butus⁴⁴. Projektavimo organizacijoms iškeltas tikslas „kurti tipinius, ekonomiškus, patrauklios išvaizdos ir patogius gyventi namų projektus“⁴⁵.

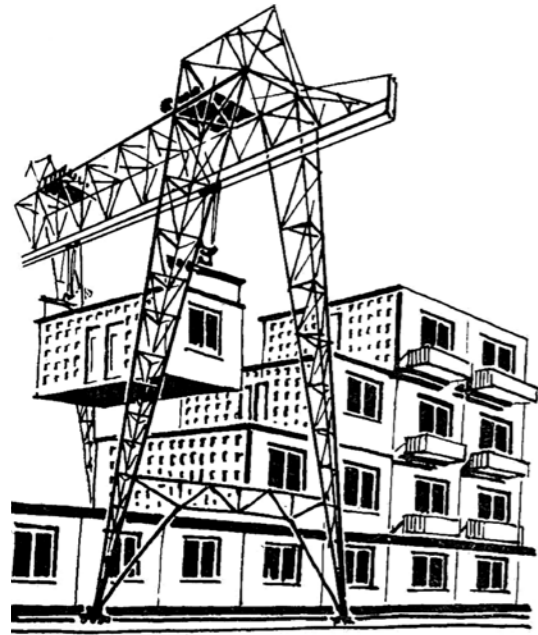

Vilniaus „Miestprojekto“ kabinetas (*Архитектура СССР*, 1962, № 11, c. 35)

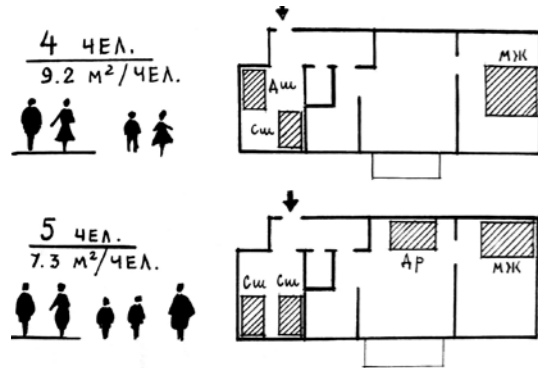

Bronius Krūminis (dešinėje) ir Vidas Sargelis Vilniaus „Miestprojekto“ tipinio projektavimo skyriuje, XX a. 8 deš. (LNM, ATP-1063)

1958–1965 m. Lietuvos SSR buvo sukurta statybinių medžiagų ir gaminių pramonė, užtikrinusi nepertraukiamą surenkamųjų elementų gamybą; tiekiamą į statybos aikšteles ir sumontavimą. Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Panevėžyje, Naujojoje Akmenėje pastatytos betoninių ir gelžbetoninių dirbinių gamyklos; plytinės pertvarkytos į stambių blokų gamyklas; pastatyta hidraulinių kalkių gamykla Skirsnemunėje (sumanyta ir suprojektuota dar 1939 m. nepriklausomoje Lietuvoje); keturiuose didžiausiuose medžio apdirbimo kombinateuose pradėti gaminti standartizuoti medienos gaminiai; pastatyti nauji sauso tinko, mineralinės vatos, veltinio, durpių plokščių, garsą izoliuojančių medžio plokščių, silikatinių gaminių fabrikai.

Namų statyba iš butų blokų (J. Minkevičius, *Architektūra ir jos tolesnio vystymosi perspektyvos*, 1962)

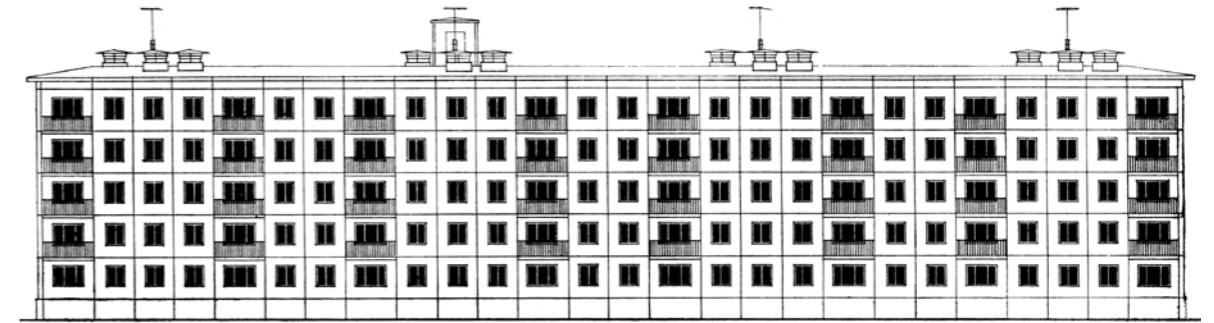

Vienos šeimos gyvenamojo ploto skaičiavimas, remiantis 9 m² gyvenamojo ploto asmeniui norma, 1961 (VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 229)

Tačiau didžiausias pokytis buvo keturiuose statybos rajonuose – Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir Klaipėdoje įsteigti gelžbetoninių konstrukcijų ir namų statybos kombinatai⁴⁶.

Architektūrinis lygmuo. 1955 m. lapkričio 4 d. priimtas didelio atgarsio sulaukęs nutarimas „Dėl nesaikingumų pašalinimo statyboje ir architektūroje“⁴⁷ lėmė ir estetinį posūkį, nusigręžiant nuo stalininio puošnumo (įvardyto nesaikingumu) link šiuolaikinio stiliaus (paprastumo). Nutarime pabrėžta, kad „tarybinei architektūrai turi būti būdingas formų paprastumas, tikslumas ir sprendimų ekonomiškumas“⁴⁸. Nors pradžioje apie modernizmą kaip stilių nekalbėta, vartota neutralesnė sąvoka „šiuolaikinis stilius“, akivaizdu, kad (neo)funkcionalizmas kaip švarus, teisingas ir priimtinas stilius buvo pasirinktas ne tik dėl estetinių, bet ir dėl ekonominių savybių. Naujajam kursui propaguoti ir naujovėms platinti respublikose pradėti leisti visasąjunginio oficiozo *Архитектура СССР* vietiniai atitikmenys – Lietuvos SSR tai buvo 1957 m. pradėtas leisti žurnalas *Statyba ir architektūra*⁴⁹. Lietuvoje naujoji architektūra buvo propaguojama Jono Minkevičiaus knygose *Miestai vakar, šiandien, rytoj* (1964), *Lietuvos TSR interjerai* (1964) ir *Naujoji tarybų Lietuvos architektūra* (1964).

Statistika. Per šeštąjį penkmetį (1956–1960) Lietuvos SSR buvo pastatyta 58,1 tūkst. butų, kurių plotas sudarė 577 tūkst. m², per septintąjį (1961–1965) – 105,8 tūkst. butų, arba 1,7 mln. m², per aštuntąjį (1966–1970) – 156,2 tūkst. butų, arba 2,7 mln. m² gyvenamojo ploto⁵⁰. Septintojo penkmečio šuolis rodo, kad industrinė stambiaplokščių surenkamųjų daugiabučių statyba įsibėgėjo ir davė tokius rezultatus, kurie tenkino ir džiugino sovietų vadovybę. Tai lėmė ir tam tikrus tolesnius žingsnius, pavyzdžiui, individualių namų statyba miestuose buvo uždrausta arba ribojama ir masiškai keičiama daugiabučiais namais. Taip pat siekiant panaudoti gyventojų asmenines santaupas būsto trūkumo problemai spręsti 1962 m. Sovietų Sąjungoje buvo atgaivinta namų statybos kooperatyvų veikla, ilgainiui lėmusi sovietinės visuomenės susisluoksniavimą.

Tipinis 5 aukštų namas su mažais butais, vadintas „chruščiovka“ (*Всёобщая история архитектуры*, Т. 2, 1963, с. 592)

1.3. Brežnevinė stagnacija, visuomenės susisluoksniavimas ir maištas prieš monotoniją (1971–1985)

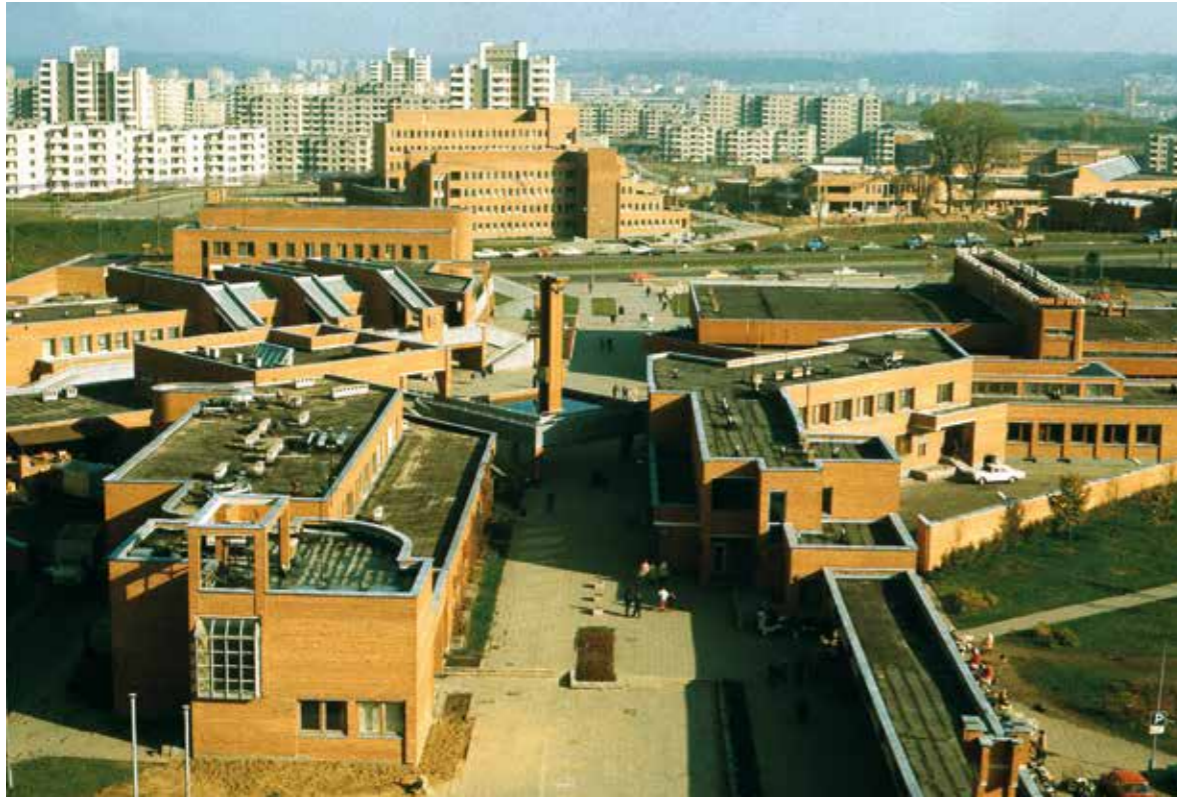
Sociopolitinis lygmuo. Vėlyvasis sovietinis etapas, dar įvardijamas brandaus socializmo arba brežnevinės stagnacijos laikotarpiu (valdant Leonidui Brežnevui), pasižymėjo tuo, kad architektūroje gilėjo plyšys tarp oficialios (ideologinės) retorikos ir tikrovės. Visuomenė vis dar buvo informuojama apie nuolatinį augimą ir tobulėjimą, kuri turėjo patvirtinti propagandinę statistiką. Džiaugtasi gyvenamojo ploto gausa, tačiau po kiekybinio svaigulio tarsi pagirios atėjo suvokimas, kad pristatyta daugybė monotoniškų rajonų. Tą pastebėjo ir SSKP CK bei SSRS MT, 1969 m. išleidę nutarimą Nr. 392 „Dėl priemonių gyvenamosios statybos kokybei pagerinti“⁵¹. Nutarimo priežastimi tapo gana plačiai paplitusi gyvenamųjų rajonų monotoniškumo kritika. Nuo šio nutarimo galima brėžti ribą, kai buvo atsisakyta itin radikalių Chruščiovo programos ir pereita prie nuosaikesnių metodų⁵², daugiau dėmesio skiriant kokybei, patogumui, gyvenamųjų kompleksų savitumui, architektūrinei įvairovei, tačiau... neperžengiant ekonomiškumo reikalavimų.

Kai pramonė visoje SSRS įžengė į „beviltsko stabilumo“, arba stagnacijos, metus, sovietų Lietuvos agrarinis sektorius pradėjo augti, pavyzdžiui, 1970 m. investicijos į žemės ūkį viršijo pramonę atitinkamai 353 mln. ir 312 mln. Rb, o 1979 m. į žemės ūkį investuota 525 mln.

rublių⁵³. Susiformavo aiški respublikos vietininkiško vystymo kryptis – įsteigtas Valstybinis agropramoninis kompleksas, kuris 9 deš. itin skatino kaimo industrializaciją, modernizaciją ir kolūkinį gyvenviečių statybą⁵⁴.

Technoekonominis lygmuo. Į gyvenamųjų namų architektūrą naujovės skverbėsi itin lėtai. Esminiu postūmiu tapo 1972 m. patvirtinta nauja statybos normų ir taisyklių redakcija (SNiP-L.1-71) ir skatinta gyvenamųjų rajonų architektūrinės įvairovės paieška, turėjusi įveikti nuolat kritikuojamą gyvenamosios aplinkos monotoniją. Iš tiesų, zoniniai gyvenamosios statybos eksperimentinio projektavimo mokslinių tyrimų institutai (rus. *ZNIEP*) tuometiniame Leningrade, Novosibirske, Kyjive, Taškente ir Tbilisyje buvo įsteigti dar 1964 m., reaguojant į SSRS teritorinius skirtumus ir gyvenamosios statybos klimatinius poreikius, ir pradėjo rengti tiems regionams adaptuotus tipinius gyvenamųjų namų projektus (serijas), pavyzdžiui, po 1966 m. žemės drebėjimo Taškente peržiūrėtos surenkamųjų stambiaplokščių namų normos seisminiuose regionuose.

Gyvenamosios aplinkos įvairovė kurta ir technologinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, susižavėta nauja medžiaga – monolitiniu gelžbetonu, suteikusi galimybę išgauti įvairesnes formas. 1983 m. Lietuvos SSR buvo pastatyta gyvenamųjų namų, kurių bendras naudingasis plotas sudarė 878,3 tūkst. m², iš jų plytinių namų – 185 tūkst. m², stambiaplokščių – 666,8 tūkst. m² ir 26,3 tūkst. m² ploto namų iš monolitinio gelžbetonio, nors jo kaina buvo didžiausia: stambiaplokščio namo kvadratinio metro kaina siekė 171 Rb, mūrinio – 188,6 Rb, o monolitinio – 205,5 rublio⁵⁵.

Visuomeninis prekybos centras „Šeškinė“ – naujo požiūrio į gyvenamojo rajono centrą pavyzdys, autorinės architektūros projektas masinės gyvenamosios statybos rajone ir postmodernistinis schemų laužymas, archit. G. Baravykas, K. Pempė, G. Ramunis, G. Dindienė, 1985 (fot. Č. Mazūras, iš asmeninio archyvo)

Taigi įvairovės poreikis ir monolitinio gelžbetonio statybinės savybės pranoko gryną ekonomiškumą.

Architektūrinis lygmuo. Tam tikros pasaulinės urbanistikos teorijos iš dalies atsispindėjo ir sovietų Lietuvos profesiniuose debatuose. Kaip reakcija į monotoniškumą formavosi gyvenamosios aplinkos „humanizavimo“ teorija. 8 deš. pabaigoje susidomėta miesto sociologija ir pradėtas analizuoti gyvenamosios aplinkos kokybės poveikis žmonių gyvenimui, dvasinei būklei, sveikatai⁵⁶. Visgi sociologinių tyrimų rezultatai menkai veikė realų gyvenamųjų rajonų projektavimą, o juo labiau statybą, kurioje ekonominis faktorius išliko svarbiausias.

8 deš. pabaigoje regioninio savitumo paieškos pasireiškė ne tik visuomeninių pastatų architektūroje, bet ir masinės statybos kompleksuose. Pradėta projektuoti

skirtingas masinės statybos namų serijas atskiriems miestams, vengta mikrorajonų centrų tipizacijos, ieškota individualių sprendimų. Kitaip tariant, kūrybinei ugnelei oficialiai leista pasireikšti ir „banaliojoje“ kasdienos architektūroje. Regioninis savitumas – tai savotiškas socialistinio pasaulio atsakas į modernizmo kritiką ir postmodernizmo idėjas, besivysčiusias Vakarų pasaulyje. Sovietų Lietuvos 8 deš. architektūroje galima įžvelgti siekį išsivaduoti iš įsitvirtinusio modernizmo kanono – griežtos stačiakampio formos, tiesių linijų, plokščių stogų ir gausių vitrinų. Įsivyravo skulptūriškos, plastiškos formos, vientisų tūrių skaidymas, medžiagų įvairovė (raudonos plytos, rupus apdailos tinkas, faktūrinės reljefinės plokštės, metalo gaminiai). Tiesa, lyginant su vakarietiška, 8 deš. sovietinė architektūra darėsi vis formalesnė, t. y. orientavosi

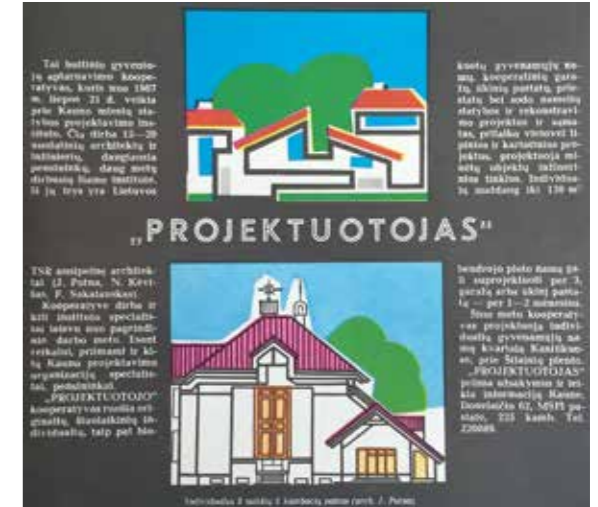
tik į atskirų formų kaitą, neperėmė ir nesuvokė architektūrinės visumos kaitos, nekalbant jau apie socialinę urbanistinę kritiką.

Statistika. Nors laikotarpis įvardijamas „stagnacija“, kiekybiniu požiūriu tai iš tiesių buvo produktyviausias etapas: devintajame penkmetyje (1971–1975) pastatyta 183,2 tūkst. butų, kurių bendras naudingasis plotas sudarė 4,4 mln. m², dešimtajame penkmetyje (1976–1980) – 161,4 tūkst. butų, arba 4,3 mln. m², o vienuoliktajame (1981–1985) – 147 tūkst. butų, arba 3,9 mln. kvadratinų metrų⁵⁷. Tačiau būtent 8 deš. pradžioje padaugėjo kritinių tekstų, kuriuose keliamos tokios problemos kaip negebėjimas kartu su gyvenamaisiais namais naujuose kvartaluose įrengti parduotuvių, darželių ir mokyklų; prastėjanti gyvenamųjų namų statybos kokybė; dėl nuolatos griežtėjančių ekonominių reikalavimų didinamos užstatymo tankumo ir namų aukščio normos; lėtai diegiamos naujovės⁵⁸.

1.4. Gorbačiovo perestroika ir postmodernistinis gaivalas (1985–1990)

Sociopolitinis lygmuo. Vadinamoji perestroika toli gražu ne visuomet reiškė laisvesnį oficialų toną. Antai 1987 m. vasario 10 d. susirinkime, svarstant SSKP CK 1987 m. sausio 27 d. plenumo ir SSKP CK generalinio sekretoriaus Michailo Gorbačiovo pranešimą „Apie persitvarkymą ir partijos kadrų politiką“, Kauno miesto Vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros valdybos viršininko pavaduotojas Henrikas Bronušas siūlė, jog „persitvarkant mūsų gamybiniame darbe reikia, kad projektavimo grupės užsakymai būtų atliekami ne per metus laiko, o per tris mėnesius“⁵⁹. Tokia reakcija akivaizdžiai iliustruoja iki paskutiniųjų sovietmečio metų išlikusį sovietų visuomenės dualizmą tarp oficialiosios retorikos ir aktualių veiksmų.

Neabejotinai svarbiausias pokytis gyvenamosios architektūros srityje buvo individualių namų statybos miestuose atgaivinimas, laikytas tikru laisvės ir individualizmo proveržiu. 1987 ir 1988 m. nutarimai, kuriais buvo panaikinti beveik visi individualiai statybai taikyti ribojimai⁶⁰, paskatino privačių namų statybos proveržį. Sklypus tokiai statybai leista suteikti visose vietovėse išskyrus Palangą ir Neringą, nustatyta žemės sklypų suteikimo

Vienas pirmųjų projektavimo kooperatyvų „Projektuotojas“ Kaune 1987 m. siūlė individualių namų projektus (*Statyba ir architektūra*, 1988, Nr. 10)

tvarka miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse. Kai tik miestuose buvo pradėti skirstyti sklypai privatiems namams, atsirado galimybė išsipildyti lietuvių svajonei – pasistatyti nuosavą namą su žemės ploteliu (kurio nereikia su niekuo dalytis). 1988 m. atlikta apklausa parodė, kad „lietuviuose tebegyvas noras gyventi savo name. <...> 68,89 proc. atsakiusiųjų norėtų gyventi mažaaukščiuose nuosavuose namuose“⁶¹. Tą gerai atspindi statistika – 1987 m. vien Vilniuje gauta 8 tūkst. prašymų statydintis individualų namą, o Kaunas žadėjo kasmet skirti po tūkstantį sklypų. Asmeninės statybos mastas ženkliai išaugo (sudarė 49 tūkst. m² ploto), tačiau ir masinė namų statyba nesulėtėjo: 1986 m. pastatyta 976 tūkst. m², 1987 m. – 1,036 mln. m² bendrojo ploto namų.

Technoekonominis lygmuo. Viena perestroikos reforma – ekonominė – buvo itin reikšminga. Pradėtas gairinti per penkiasdešimt priklausymo SSRS metų Lietuvoje ribotas žmonių verslumas – 1987 m. leista steigti privačios veiklos kooperatyvus⁶². Pirmieji suskubo statybininkai, įsteigę butų remonto, individualių namų ir sodų namelių statybos kooperatyvus (kooperatyvų nuostatai leido

statyti laisvu nuo pagrindinio darbo metu). Architektūros srityje pirmieji namų projektavimo kooperatyvai įsikūrė kiek vėliau, 1988 m. pabaigoje jų veikė 12, dirbo 278 žmonės (dėl reikalavimo dirbti tik laisvu nuo pagrindinio darbo metu tarp jų buvo nemažai pensininkų). Projektavimo kooperatyvai daugiausia kūrėsi prie miestų ir rajonų Vykdomųjų komitetų architektūros valdybų bei Komunalinio ūkio projektavimo instituto. Prie jo 1988 m. gruodį veikė du kooperatyvai: 29L ir 104IL, kuriuose dirbo 98 ir 42 žmonės. Pirmieji kooperatyvai daugiausia projektavo būtent individualius namus, profesinėje spaudoje publikavo pardavimui skirtus projektus ir pirmą kartą sovietų Lietuvoje nurodė projektavimo kainą!

Architektūrinis lygmuo. 9 deš. į architektūrinį diskursą įtrauktas postmodernizmo terminas⁶³ oficialiai dar buvo laikomas klystkeliu, kuris „atspindi socialines ir kultūrinės tendencijas, būdingas šiuolaikinės buržuazinės visuomenės būdai“⁶⁴, tačiau architektūrinėje praktikoje jis visuotinai klestėjo nuo 1980-ųjų. Individualių namų projektavimo gausėjimas ir laisvėjimas kūrė palankią terpę postmodernistinėms fantazijoms skleisti, šis stilius įsivyravo net masinėje statyboje, ypač monolitinio gelžbetonio bokštų architektūroje. SSKP CK ir SSRS MT priimtas nutarimas „Dėl tolesnio tarybinės architektūros ir miestų statybos plėtojimo“ turėjo išplėsti architekto kaip kūrėjo teises, atleisti jį nuo daugelio suvaržymų ir išlaisvinti architektūrinę kūrybą, tačiau, kaip replikavo architektas Eugenijus Miliūnas: „Vien įkvėpimo maža, nors be jo, aišku, taip pat niekur nenuėsi. Architektų kūrybos vedlys – ekonomika. Ji gali būti ir draugas, ir priešas. Tai va, skubėk, jeigu geras, rodyti iniciatyvą, išsilaisvinti iš varžtų, kai tave persekioja nuolatinis statybinių medžiagų stygius, kai turi keisti projektą, nes vakar dar galiojusios cemento sąnaudų normos šiandien jau sumažintos...“⁶⁵

Statistika. 1990 m. Lietuvoje vyravo 2–3 kambarių butai, butų dydis palaipsniui augo (1975 m. vienam butui teko vidutiniškai 1,97, 1980 m. – 2,21, 1985 – 2,26, 1990 m. – 2,26 kambario). Vieno kambario butuose gyveno 23,6 proc. miesto ir 13,6 proc. kaimo gyventojų, dviejų kambarių butuose buvo įsikūrę 36 proc. miesto ir 31,4 proc. kaimo gyventojų, o keturių ir daugiau kambarių butai sudarė 10,5 proc. miestuose ir 19 proc. kaime. Apie 80 proc. butų buvo daugiaaukščiuose namuose, kurių buvo pastatyta apie 30 tūkstančių. Pagal įvairaus aukščio namų skaičių Lietuvos gyvenamieji namai buvo

žemi: jei 1975 m. vidutinis namo aukštis miestuose buvo 1,247 aukšto, tai 1990 m. – tik 1,473, t. y. mažiau nei pusantro aukšto. 1990 m. dešimties ir daugiau aukštų namai sudarė tik 3 proc. viso miestų butų fondo⁶⁶. 1975 m. Lietuvos vienaukščiuose namuose dar tilpo 33,8 proc. viso bendro naudingo ploto, o 1990 m. gyvenimas 4–5 aukštų ir aukštesniuose namuose išaugo nuo 60,8 iki 63,7 procento.

1990 m. vasario 12 d. priėmus LSSR nuosavybės pagrindų įstatymą ir pakeitus tuomet galiojusios LSSR Konstitucijos II skirsnį „Ekonominė sistema“, buvo nurodyta, kad LSSR nuosavybę sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybės nuosavybė. Konstitucijos 12 straipsnyje buvo nurodyta, kad „Lietuvos TSR įstatymų nustatyta tvarka valstybinės nuosavybės teise Respublikai priklausantis turtas gali būti perduotas atlygintinai arba neatlygintinai piliečių, jų grupių (kolektyvų) nuosavybėn“⁶⁷. Tai reiškė grįžimą į privatinės nuosavybės teise grindžiamo ūkio sistemą.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas, Nepriklausomybės Aktu atkūręs Lietuvos Respubliką, nustatė, kad Lietuvos Respublikos piliečių nekilnojamojo turto nacionalizavimas ar kitoks suvisuomeninimas, kurį įvykdė okupacinė valdžia, buvo neteisėtas, ir pripažino, kad prieš okupaciją Lietuvos Respublikos piliečių įgytos nuosavybės teisės nepanaikintos ir turi tęstinumą.

1991 m. birželio 18 d. Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamojį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“, kuriuo pripažino, kad nuosavybės teisės į turtą, nacionalizuotą pagal LSSR įstatymus ar kitaip neteisėtai suvisuomenintą, turi būti atkurtos.

Atgavus Nepriklausomybę, privatiems savininkams parduota 532,9 tūkst. valstybei priklausiusių butų.

Metai (penkmečiai)	Iš viso pastatyta butų, tūkst.	Valstybinės ir kooperatinės įmonės bei organizacijos ir gyvenamųjų namų statybos kooperatyvai	Gyventojai savomis ir valstybės kredito lėšomis	Kolūkiai	Visų butų bendras (naudingasis) plotas, mln. m ²
1951–1955	25,5	13,3	6,0	6,2	1,26
1956–1960	58,1	29,8	10,8	17,5	2,97
1961–1965	105,8	76,1	15,1	14,6	4,86
1966–1970	156,2	116,3	33,6	6,3	7,66
1971–1975	183,2	131,1	41,8	10,3	9,96
1976–1980	161,4	114,9	36,0	10,5	9,46
1981–1985	147,0	110,3	25,6	11,1	9,06
1986–1990	146,3	120,1	16,7	9,5	9,33
Iš viso 1951–1990	983,5	711,9	185,6	86	54,56

Pastatytų butų skaičius sovietų Lietuvoje (1951–1990). Sudaryta pagal: Lietuvos statistikos metraštis. 1990 metai, 1991, p. 70; Lietuvos TSR liaudies ūkis 1987 metais. Statistikos metraštis, 1988, p. 135; Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų. Jubiliejinis statistikos metraštis, 1980, p. 176

Miestas	Butų priklausomybė, proc.			
	Savivaldybės (buv. komunalinis)	Kooperatinis	Žinybinis (tarybinis)	Asmeninės nuosavybės
Vilnius	52,88	14,49	22,26	10,37
Kaunas	44,23	18,73	16,68	20,36
Klaipėda	56,96	14,57	15,16	13,31
Šiauliai	39,30	19,63	18,77	22,30
Panevėžys	36,49	14,94	17,61	30,96
Visi Lietuvos miestai bendrai	42,23	12,84	22,01	22,92

Lietuvos miestų gyvenamojo fondo struktūra pagal pavaldumą, bendras naudingasis plotas procentais (1990). Šaltinis: J. Vanagas, Gyvenamasis fondas ir humanizuota aplinka, Statyba ir architektūra, 1992, Nr. 5, p. 13

Kai turi butą, tai jautiesi privačioje teritorijoje. Gyveni gyvenimą.

– MOTERIS (G. 1949), GAVO BUTĄ 1980 METAIS, PABRADĖ

Svajonė gauti butą tapo vynuojančia sovietų okupuotos Lietuvos materialiojo gyvenimo dalimi, o buto gavimas – vienu reikšmingiausių žmonių gyvenimo įvykių. Būstas sovietų šalyje buvo ne įsigyjamas už uždirbtas lėšas, bet skirstomas partiniais-administraciniais nurodymais. Tai pavertė jį socialinės kontrolės įrankiu ir iškreipė jo architektūrinę prigimtį.

Architektūros istorikė Marija Drėmaitė kartu su bendraautoriais Vilte Janušauskaite, Nojumi Kizniu ir Matu Šiupšinsku monografijoje *Jūs gaunate butą* siekia išsiaiškinti, kaip politinis projektas paveikė gyvenamąją aplinką. Jie gilinasi į standartizavimo idėjas ir joms oponuojančius architektų ir gyventojų siekius individualizuoti, pa(s)igrašinti būstą. Kartu ši knyga yra apie žmonių galimybių ribas ir įtampas, susijusias su būsto formos politiniu reguliavimu ir sunkumais jį gaunant.

Norėjome aptarti ne tik architektūrą, bet neprarasti ir antropologinės gijos, nes šioje knygoje svarbiausia – žmogus ir jo svajonė.

– MARIJA DRĖMAITĖ

Tai knyga apie daugumos mūsų gyvenimus. Ją perskaite, į savo gyvenamąją aplinką pradėsite žiūrėti kitaip.

– ISTORIKAS ZIGMAS VITKUS

| LAPAS |

